

ROYAL DANISH EMBASSY
Riga

Saites cauri laikiem: Dānija-Latvija

Dānija un Latvija

DIPLOMĀTISKO ATTIECĪBU
100 GADI

Saturs

- 2 Priekšvārds – **Flemings Stenders** /
Dānijas vēstnieks Latvijā
- 4 Priekšvārds – **Simons Drevsens Holmbergs** /
Dānijas Kultūras institūta Igaunijā, Latvijā un Lietuvā direktors
- 6 Priekšvārds – **Andris Vilks** /
Latvijas Nacionālās bibliotēkas direktors
- 8 Latvijas Neatkarības karš 1918.-1920. gadā: Dānijas faktors /
Ēriks Jēkabsons
- 16 Dānijas – Latvijas politiskās un militārās attiecības 1918. – 1921. g. /
Mikels Kirkebeks
- 20 Livonijas un Dānijas attiecības trīs epizodēs /
Edgars Plētiens
- 24 Ieskats Kurzemes-Zemgales hercogistes un
Dānijas-Norvēģijas attiecībās 17. gadsimtā /
Mārīte Jakovļeva
- 28 Latviešu kultūras sala Dānijā: grāmatu apgāds “Imanta” (1946-1971) /
Viesturs Zanders
- 32 Pirmā Latvijas Republika un Tautu Savienība /
Šarlote Flindta Pedersena

Flemings Stenders,

Dānijas vēstnieks Latvijā

Saites cauri laikiem: Dānija un Latvija

2021. gads ir jubilejas gads un nozīmīgs mirklis Dānijas un Latvijas attiecībās.

Šogad atzīmējam 100. gadadienu kopš 1921. gada 7. februārī Dānija oficiāli *de jure* atzina Latvijas neatkarību un abas valstis nodibināja diplomātiskās attiecības. Dānija bija viena no pirmajām pasaules valstīm, kas atzina Latviju kā neatkarīgu valsti.

Šogad svinam arī 30. gadadienu kopš mūsu diplomātisko attiecību atjaunošanas 1991. gada augustā. Dānija oficiāli neatzina Padomju Savienības īstenoto Latvijas okupāciju. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas pirmais Dānijas vēstnieks šeit ieradās jau 1991. gada 26. augustā, vien divas dienas pēc diplomātisko attiecību atjaunošanas.

Atskatoties uz mūsu kopīgo vēsturi simt gadu gaitā, daudzi brīži un notikumi būtu pieminēšanas vērti. Tādēļ Dānijas vēstniecība Latvijā, sadarbībā ar Dānijas Kultūras institūtu Latvijā, Igaunijā un Lietuvā un Latvijas Nacionālo bibliotēku organizē vēstures jautājumiem veltītu konferenci, kas notiks Rīgā, 2021. gada 25. augustā un kur būs iespēja tuvāk palūkoties uz dažiem no šiem

vēsturiskajiem notikumiem. Laikam ejot, daži notikumi ir pelnījuši, lai par tiem no jauna pastāstītu cilvēki, kas savulaik paši tajos piedalījušies. Citi notikumi varbūt ir mazāk zināmi, varbūt tikai nule atklāti vai varbūt sniedzas senākā pagātnē.

Vēlētos paust pateicību ievērojamajiem Latvijas un Dānijas speciālistiem, kas ar savu veikumu piedalījušies šī bukleta tapšanā, daloties tik interesantos stāstos par vēsturiskajām saitēm, kas vieno Dāniju un Latviju.

Cieši sakari starp mūsu zemēm pastāvēja jau pirms vairākiem gadsimtiem. Par to liecina Dānijas un Livonijas politiskās un ekonomiskās attiecības jau kopš XIII gadsimta, kā arī Dānijas sadarbība ar Kurzemes - Zemgales hercogisti XVI – XVII gadsimtā.

Vēl ciešāka saikne starp Dāniju un Latviju rūdījās Latvijas Neatkarības kara laikā 1918. – 1920. g. 200 brīvprātīgo kareivju no Dānijas 1919. gadā cīnījās kaujaslaukā par Latvijas neatkarību un valstiskumu. Tas bija Latvijas Brīvības cīņu „Dānijas faktors”.

Pirmās Latvijas Republikas laikā sadarbība ar Dāniju turpināja nostiprināties. Okupācijas periodā aktīvu darbību Dānijā izvērsa tur dzīvojošo trimdas latviešu grāmatu apgāds „Imanta”, kas kalpoja par sava veida Latvijas kultūras salu Dānijā.

Šie dažādie aspekti ļauj mums ar jaunām acīm palūkoties uz mūsu valstis vienojošajām kopīgās vēstures saitēm cauri laikiem.

2021. kā jubilejas gads tika īpaši nosvinēts ar augsta līmeņa notikumu Kopenhāgenā, 2021. gada 4. jūnijā, kad ārlietu ministri no Dānijas, Igaunijas, Latvijas un Lietuvas vienojās par jaunu kopēju vīziju mūsu starpvalstu sadarbībai nākotnē. Jaunajā vīzijā uzsvars būs uz klimatu un zaļo pārkārtošanos, ekonomikas atveseļošanu, kultūru un citiem jautājumiem. Tā iezīmē kopīgu platformu, lai ciešā un spēcīgā sadarbība starp Dāniju un Latviju veiksmīgi turpinātos arī turpmāk.

Simons Drevsens Holmbergs,

Dānijas Kultūras institūta Igaunijā,
Latvijā un Lietuvā direktors

Saites, kas vieno, domas, kas vieno : Dānija – Latvija

Dānijas Kultūras institūta koptais dialogs starp kultūras jomas spēlētājiem Latvijā un Dānijā (kā arī Lietuvā un Igaunijā) 2020. gadā atzīmēja nepārtrauktas kultūras apmaiņas 30 gadu jubileju. Tas ir stāsts par jauna ceļa sākumu, šķēršļu pārvarēšanu un spēju veiksmīgi orientēties Aukstā kara laika un tam sekojošā laikposma nebūt ne vienkāršajā politiskajā ainavā. Kopš tiem laikiem Rīgā aktīvi darbojies mūsu institūts, kas īstenojis vairākus tūkstošus projektu: no nelieliem taču svarīgiem projektiem līdz liela mēroga projektiem, kā piemēram, "Urbānās kultūras plānošana" (*Urban Cultural Planning*), kas vērsts uz pārmaiņu veicināšanu veidā, kā būvējam un attīstām mūsu lielās pilsētas. Dažu pēdējo gadu laikā Dānijas Kultūras institūts, papildus jau ierastajai darbībai (institūta pārziņā joprojām ir tikpat daudz projektu kā agrāk), kopā ar partnerorganizācijām Latvijā un abās pārējās Baltijas valstīs ir attīstījis sadarbību, lai veicinātu pilsoniskas sabiedrības attīstību un kultūras dzīvi Baltkrievijā un citās valstīs, kuras agrāk aptvēra "Austrumu partnerība". Tas notiek Jauno Demokrātiju fonda darbības ietvarā. Šo pūliņu nozīmīgumu apjaušam, palūkojoties no Latvijas puses Baltkrievijas virzienā, kur valdība ar bargiem līdzekļiem tiecas apslāpēt pilsonisko sabiedrību pati savā valstī.

1980-to gadu beigās, kad tika izveidots Kultūras institūts, vēl pastāvēja Padomju Savienība, kuras īstenoto Latvijas, Igaunijas un Lietuvas okupāciju Dānija nekad nebija atbalstījusi un tādēļ arī nebija juridiski atzinusi. Šajā neilgajā laikposmā norisinājās visi lieli un izšķirošie valsts pārvaldes pārkārtojumi un nozīmīgo deklarāciju pieņemšana. Izšķirošajos pārejas laika gados Dānijas Kultūras institūts kā nevalstiska diplomātiska

ārvalstu organizācija veica vitāli svarīgu ieguldījumu Dānijas-Latvijas/Baltijas saišu stiprināšanā un atbalsta paušanā baltiešu cīņai. Tas atviegloja Dānijas Kultūras institūta un Dānijas turpmāko sadarbību ar Latviju.

Pēc Dānijas Kultūras institūta toreizējā ģenerālsekretāra Pēra Himmelstrūpa iniciatīvas un ar Dānijas ārlietu ministra Uffes Ellemana-Jensena akceptu Dānijas Kultūras institūts varēja izveidot un atklāt jaunu nodaļu Rīgā veselu gadu pirms Dānija atvēra oficiālu vēstniecību Latvijā. Šim nolūkam tika sarīkota līdzekļu vākšanas kampaņa, kuru rīkoja Dānijas Kultūras institūts un daļu laikraksta Politiken galvenais redaktors Herberts Pundiks, un jau drīz sāka iekļūst brīvprātīgi ziedojumi no daudzām un dažādām sabiedriskām organizācijām un uzņēmumiem privātajā sektorā. Tādējādi sapnis varēja piepildīties, un 1990. gada 18. augustā Dānijas izglītības ministrs Bertels Hārders svinīgi atklāja jauno Kultūras institūta nodaļu Rīgā. Kultūras institūta sākumposms Latvijā bija gana nemierīgs, ja atceramies 1991. gada janvārī notikušo Padomijas mēģinājumu no jauna iedibināt okupācijas varu Latvijā. Taču nesen ieceltās direktores Rikes Helmsas vadībā institūts veiksmīgi izturēja vētras un sniedza lielu atbalstu Latvijai ceļā uz neatkarības atjaunošanu.

Sekoja 31 sadarbības gads un arvien ciešākas Dānijas-Latvijas kultūras saites. Konference „Saites cauri laikiem” (*TTT, Ties Through Time*) nodemonstrēs, tieši cik dziļas saknes mūsu sadarbība ir dzinusi.

Viens no nozīmīgākajiem kultūras apmaiņas virzieniem ir bijis mūzikas jomā. Tādēļ īsti piemēroti, ka, gatavojoties jubilejas svinībām, nodibināts Dānijas-Baltijas stīgu kvartets, kura

priekšnesumā četri mūziķi no Dānijas, Latvijas, Igaunijas un Lietuvas kopīgi interpretēs mūsu reģiona komponistu mūziku. Gan Dānija, gan Latvija var godam lepoties arī ar senām un noturīgām literārajām tradīcijām. Šajā jomā mūsu saiknes aizsākušās jau tālajos laikos, kad tika izdotas daņu lūgšanu grāmatas un kad Bībele pirmo reizi tika tulkota latviešu valodā. Konference „Saites Cauri laikiem” palūkosies tuvāk uz grāmatu apgādu *Imanta*, ko trimdas latvieši savulaik nodibināja Dānijā. Jaunākos laikos sadarbību grāmatniecības jomā apliecināja daudzās grāmatas, kas tika tulkotas un izdotas Latvijā, īpaši pateicoties grāmatu apgādam *Atēna*, kuru Rīgā ilgus gadus vadīja Karstens Lamholts un Pēteris Jankavs.

Daudzi citi svarīgi stāsti vēl tiks izstāstīti, un tā tam jābūt. Mūs vienojošās saites top arvien plašākas un ciešākas. Mūsu svastarpējai sadarbībai būtisku pienesumu dod arī daudzie studenti un aktīvi ekonomiskā sadarbība. Kopīgi noietais ceļš kalpo par iedvesmu kā mūsu pašu valstīs, tā ārpus to robežām. Brīnišķīgi, ka varam tajā piedalīties, taču aicinu arvien uzturēt spēkā mūsu savstarpējo dialogu, godājot vērtības un tās saistības, ko esam uzņēmušies, lai gādātu, ka tas, kas norisinās Baltkrievijā un citviet pasaulē, vairs nekad neskartu mūsu kopējo Ziemeļvalstu – Baltijas valstu reģionu.

Andris Vilks,

Latvijas Nacionālās bibliotēkas
direktors

Par LNB vietu Dānijas – Latvijas attiecībās mēs faktiski varam runāt par laikmetu kopš neatkarības atjaunošanas. Visus šos gadus tas visciešākajā veidā ir saistīts ar Dānija Kultūras institūtu. 1989.gada rudenī bibliotēkā ieradās institūta filiāles dibinātāja Rīgā Rikke Helms. Viņa uzaicināja Nacionālās bibliotēkas direktoru Andri Vilku iepazīšanās braucienam uz vadošajām Dānijas bibliotēku organizācijām, kā arī Birkerūdas (Birkerød) publisko bibliotēku. Līdz pat 2014.gadam DKI (jau daudzus gadus to vada Simons Drevsens Holmbergs (Simon Drewsen Holmberg) un LNB turpināja sadarboties atrodoties dažu simtu metru attālumā vienai no otras.

Kad Rīgā viesojās bijušais Dānijas vēstnieks Latvijā un DKI Prezidents un ģenerālsektetārs Mikkels Mecs-Merks (Michael Metz Mørch), tika saskaņota iecere LNB jaunās ēkas telpu programmā uz likvidētā EP Informācijas centra bāzes ieplānot telpas DKI, kur tas arī atrodas kopš 2014.gada. Liela loma šajā sadarbībā ir bij. Dānijas Karaliskās bibliotēkas (Det Kongelige Bibliotek) ģenerāldirektoram Erlandam Kolingam Nīlsenam (Erland Kolding Nielsen, 1947 - 2017). Viņš kopš 2000.gada bija LNB projekta UNESCO starptautisko ekspertu padomes pārstāvis. Viņam ir liela nozīme jaunās ēkas tapšanā.

Pateicoties E.K.Nīlsenam Ziedoņa zāle ieguva izcilo akustikas inženieri Andersu Gadi. Nīlens bija pirmais bibliotēku pārstāvis, kurš uzrunāja inaugurācijas dalībniekus. To pavadīja spožs eksponāts no KB – 18.gs. globuss, kuru biju izgatavojis Gothards Frīdrihs Stenders (Gotthard Friedrich Stender, 1714 - 1796).

LNB krājumi nav ļoti bagāti ar materiāliem, kam ir saistība Dāniju. Tomēr tie ir vairāki desmiti 16.- 18.gs. grāmatu, brošūru, kartes, gravīras utt. Kā piemērus var minēt Sakša Gramatika "Dānijas hronikas" (Saxonis Grammatici "Danorum historiae.") otro 1534.gada izdevumu (1514.g. pirmizdevumu izstādei "Grāmata 1514 - 2014" LNB aizdeva KB) vai pirmās laicīgās lugas tulkojumu latviešu valodā, ko 1790.gadā paveica Aleksandrs Stenders (1744 - 1819). Tas bija Ludviga Holberga darbs "Kalnu Jepe" ("Jepe paa Bjerget") u.c.

Latvijas Neatkarības karš 1918.-1920. gadā: Dānijas faktors

Eriks Jēkabsons,

Dr. hist., LU Vēstures
un filozofijas fakultātes profesors

Noslēdzoties Pirmajam pasaules karam 1918. gadā, sakarā ar kara novājināto impēriju sabrukumu un saskaņā ar tautu pašnoteikšanās tiesību realizācijas principiem, Centrālajā un Austrumeiropā izveidojās virkne jaunu, nacionālu valstu. Sabrūkot Krievijas un Vācijas impērijām, izveidojās arī neatkarīgas Baltijas valstis. Tiesa, apstākļi, kādos jaunās Baltijas valstu valdības bija spiestas cīnīties par savu zemju neatkarību un robežām, bija zināmā mērā atšķirīgi. Lietuva un Igaunija proklamēja neatkarību jau 1918. gada februārī, bet Latvija – 1918. gada novembrī (iemesls – frontes līnijas atrašanās Latvijā no 1915. gada, lielākie kara postījumi, lielākais bēgļu īpatsvars u.c.), taču reāla valstiskuma izveidošana sākās visās trīs zemēs vienlaikus – pēc Pirmā pasaules kara kauju noslēguma 1918. gada novembrī. Turklāt tieši Latvijas teritorija 1918.-1920. gadā atradās īpaši komplicētā situācijā, jo šeit sadūrās topošās Latvijas Republikas, Padomju Krievijas, latviešu boļševiku, vācbaltiešu, karu zaudējušās Vācijas, pretboļševistiskās Krievijas, jauno un atjaunoto kaimiņvalstu, kā arī Rietumu lielvalstu intereses. Tāpat bija vērojama savu neatkarību nenostiprinājušo Baltkrievijas Tautas Republikas, Ukrainas Tautas Republikas, kā arī citu, pirms pasaules kara ar saimnieciskām un cita rakstura saiknēm reģionā ieinteresēto Eiropas valstu interešu klātbūtne. Un starp šīm valstīm neapšaubāmi bija Dānija, kuras plašā saimnieciskā darbība Rīgā, Liepājā un citur pirms pasaules kara bija īpaši pamatnāma, kas rada atspoguļojumu arī konsulāro

pārstāvniecību aktīvā darbībā Liepājā un Rīgā.

Situācijas sarežģītību Latvijas teritorijā apliecina apstākļi, ka pastāvēja trīs valdības ar saviem bruņotajiem spēkiem, Pāveta Bermonta komandētā karaspēka civilpārvalde, atsevišķas Latvijas teritorijas noteiktu laiku atradās Igaunijas, Polijas un Lietuvas jurisdikcijā, liela teritorija kādu laiku atradās boļševiku varā. Latvijā darbojās arī Lielbritānijas, Francijas un Amerikas Savienoto Valstu (ASV) politiskās un militārās misijas un komisijas, atsevišķu valstu pārstāvji un palīdzības organizācijas. Neatkarības kara norisēs nozīmīgi bija arī kaimiņvalstu (Igaunijas, Lietuvas, Polijas) centieni nodrošināt savu neatkarību, atbalstot Pagaidu valdību. Turklāt minēto valstu bruņoto spēku sastāvā cīnījās virkne nacionālu karaspēku daļu, piemēram baltkrievu bataljons Lietuvas, franču karavīri Polijas, igauņu un latviešu vienības Sarkanajā armijā u.c. Turklāt viena no ievērojamākajām lomām starp tām bija Igaunijas armijas sastāvā esošajam Somu brīvprātīgo bataljonam un daņu brīvprātīgo rotai, daudzi no kuru karavīriem par kaujas nopelniem Ziemeļlatvijas un Vidzemes kopumā atbrīvošanā no Sarkanās armijas 1919. gada pavasarī un vasarā vēlāk tika apbalvoti ar Latvijas Lāčplēša Kara ordeni.

Katrai no Latvijā norisēs iesaistītajām armijām un vienībām bija savī mērķi: Latvijas un Latvijas teritorijā esošajām kaimiņvalstu armijām – savas zemes neatkarības un iecerēto robežu nodrošināšana (izraisot arī nopietnas savstarpējas domstarpības), boļševikiem – "pasaules

revolūcijas” izplatīšana, sagrābjot teritorijas, Vācijas armijai – savas ietekmes nodrošināšana reģionā un, iespējams, impērijas atjaunošana savienībā ar pretboļševistisko Krieviju, vācbaltiešiem – savu pozīciju un vēsturisko privilēģiju daļas saglabāšana jaunajā Latvijas valstī un, iespējams, tās cieša saikne ar Vāciju, pretboļševistiskajiem krievu spēkiem – impērijas vai vismaz neboļševistiskas Krievijas atjaunošana ar Baltijas zemēm tās sastāvā.

1918. gada nogalē, izveidojoties Latvijas valstij, Kārļa Ulmaņa Pagaidu valdība bija spiesta sadarboties ar Vācijas armijas un arī vācbaltiešu vienībām cīņā pret Sarkano armiju. Tomēr īsā laikā gandrīz visa Latvijas teritorija, izņemot Liepāju un nelielu teritoriju ap to, nonāca lielinieku rokās, kuri šeit, domājot par Latviju kā “tiltu pasaules revolūcijas liesmas iedegšanā”, pēc Padomju Krievijas valdības rīkojuma izveidoja formāli neatkarīgu, bet patiesībā Padomju Krievijā ietilpstošu valstisku veidojumu “Padomju Latviju”. Tika ieviests vispārīgs terors un realizēta radikāla agrārā politika, tādējādi dažu mēnešu laikā boļševiku valdība zaudēja atbalstu. Rezultātu nedeva arī ievērojamais Padomju Latvijas armijas skaitliskais sastāvs (galvenokārt uz piespiedu kārtā mobilizēto rēķina). Stāvokli Liepājā 1919. gada sākumā gandrīz pilnībā kontrolēja vācu militārās iestādes, kas, neuzticoties K. Ulmaņa valdībai, neļāva tai brīvi veikt vispārējas mobilizācijas, bet 1919. gada 16. aprīlī Liepājā tika organizēts pret K. Ulmaņa valdību vērstis apvērsums nolūkā izveidot provācisku un vācbaltiešiem labvēlīgu valdību. Tika ieņemtas valsts iestādes un uz laiku apcietināti vairāki ministri. K. Ulmanis un citi patvērās Lielbritānijas misijā, bet pēc tam pārcēlās uz tvaikoni “Saratov”. Savukārt apvērsuma rīkotāji izveidoja provācisku mācītāja Andrieva Niedras valdību, bet darbu uz tvaikoņa “Saratov” Liepājas ostas reidā angļu karakuģu apsardzībā iespēju robežās turpināja arī K. Ulmaņa Pagaidu valdība.

Savukārt janvārī un februārī Igaunijas armija

atbrīvoja dažus Latvijas pagastus, 12. februārī uzsākot plašāku uzbrukumu. 18. februārī Tallinā tika noslēgts līgums, kas paredzēja palīdzību Latvijas teritorijas atbrīvošanā un karaspēka izveidi Igaunijas armijā ar noteikumu Igaunijā iekļaut Valku un vairākus latviskus pagastus (vēlāk Latvijas valdība līgumu neatzina). Tādējādi Igaunijas armijā tika izveidotas latviešu vienības, kas politiski pakļāvās K. Ulmaņa valdībai.

1919. gada 22. maijā vācu spēki ieņēma Rīgu un drīz pēc tam Padomju Latvijas armija sabruka, pieaugot dezertēšanai un pāriešanai Igaunijas armijas un landesvēra latviešu vienību pusē. Pēc Rīgas ieņemšanas vācu spēki nevis sekoja brūkošajai Padomju Latvijas armijai uz Latgali, bet centās pārņemt Igauniju un latviešu spēku kontrolēto Vidzemi. Vienlaikus Parīzē notiekošās miera sarunas sasniedza kritisku posmu, radot iespēju reālai karadarbības atjaunošanai, uz ko arī cerēja vācu militārā vadība Latvijā, plānojot ieņemt Vidzemi kā priekšlauku tālākām operācijām. Jūnija sākumā uzsāktais konflikts pēc Rietumu Sabiedroto misiju panāktā pamiera izbeigšanās 19. jūnijā pārauga vairāku dienu ilgās kaujās, kurās vācu daļas pie Cēsīm tika sakautas. Sabiedroto spiediena rezultātā 3. jūlijā Strazdumuižā tika parakstīts pamiera līgums, kas paredzēja vācu karaspēka pakāpenisku izvešanu no Latvijas. Rīgu jau bija pametusi A. Niedras valdība un vācu militārie spēki.

Uzvara pie Cēsīm deva iespēju arī K. Ulmaņa Pagaidu valdībai atgriezties Liepājā, bet jūlija sākumā – Rīgā. Līdz ar to tā varēja pārņemt kontroli pār no boļševikiem atbrīvoto Latvijas teritoriju. Beidza pastāvēt A. Niedras valdība, un ietekmi zaudēja Padomju Latvijas valdība, kas formāli vēl kādu laiku darbojās Latgalē. Jūlijā Rīgā tika izveidota vienota Latvijas armija.

Strazdumuižas pamiers paredzēja vācu spēku izvešanu no Latvijas, tomēr vācu militārā vadība, cerot uz iespēju atsākt cīņu par Vācu Impērijas atjaunošanu, septembrī vācu karavīriem atļāva iestāties no krievu karagūstekņiem izveidotajā Pāvella Bermonta komandētajā

Rietumkrievijas Brīvprātīgo armijā (tās mērķis – Krievijas Impērijas atjaunošana). 08.10. tā pārgāja uzbrukumā Rīgai, lai nodrošinātu savu aizmuguri pirms pievienošanās Nikolaja Judeņiča komandētajai Krievijas Ziemeļrietumu brīvprātīgo armijai Igaunijā. Sākotnēji P. Bermonta spēki guva panākumus, un vienīgi ar grūtībām Rīgā izdevās apturēt ienaidnieku, kuram bija ievērojams artilērijas un citu tehnisko līdzekļu pārsvars. Atbalstu ar artilērijas uguni Rīgā sniedza divi Igaunijas bruņotie vilcieni, no 15. oktobra – britu un franču apvienotās eskadras karakuģi.

15. oktobrī Latvijas armija pārcēlās pāri Daugavai un ieņēma Daugavgrīvas cietoksni un Bolderāju, 11. novembrī pilnībā atbrīvoja Pārdaugavu, 14. novembrī – atsita uzbrukumu Liepājai, novembra beigās ieņemot visu Latvijas teritoriju. Latvijas puse neievēroja Vācijas un lielvalstu mēģinājumu pārtraukt karadarbību, Vācijai formāli pārņemot P. Bermonta karaspēka pavēlniecību. 25. novembrī, reaģējot uz Vācijas valdības paziņojumu par P. Bermonta spēku pārņemšanu, Latvijas valdība paziņoja par attiecību pārtraukšanu, kas tika uzskatīts par kara pieteikumu (1920. gada jūnijā parakstīts līgums par sakaru atjaunošanu), vienlaikus Vācijas pilsoņu interešu aizstāvību Latvijā uzņēmās Dānijas konsulāts Rīgā.

Pēc uzvaras pār P. Bermonta spēkiem valdība pieņēma lēmumu par Latgales atbrīvošanas operāciju, kam bija nepieciešams kaimiņvalstu atbalsts. Pēc neveiksmīgām sarunām ar Lietuvu decembra beigās virspavēlniecība vienojās par sadarbību ar Polijas armiju. 1920. gada janvāra sākumā Polijas un Latvijas spēki pārgāja uzbrukumā Dienvidlatgalē, poliem atbrīvojot Daugavpili, bet 9. janvārī Latvijas armija – Ziemeļlatgalē, līdz februāra sākumam atbrīvojot visu Latgali. Savukārt janvāra beigās Maskavā tika parakstīts slepens Latvijas un Padomju Krievijas pamiers, par ko nezināja pat frontes vienību komandieri, tāpēc ierobežota karadarbība turpinājās līdz pat miera noslēgšanai 11. augustā.

Dānijas faktors

Ne tik intensīvs ka lielvalstīm, taču Neatkarības kara laikā izteikti klātesošs Latvijā bija arī Dānijas faktors. Neskaitot isi jau pieminēto Igaunijas armijas dāņu brīvprātīgo rotu, Latvijas Neatkarības kara vēsturē bija vēl vairākas spilgtas epizodes, kas apliecināja Dānijas faktora klātesamību. Visspilgtākā, lai arī simboliska, no tām neapšaubāmi saistās ar tvaikonī "Saratov" Liepājā, kurš vairākus 1919. gada aprīli- jūlijā pildīja K. Ulmaņa Pagaidu valdības un bruņoto vienību vadības rezidences funkcijas.

"Saratov" bija uzbūvēts 1888. gadā Kopenhāgenā, kuģu būvētavā "Burmeister un Veng" kā Dānijas tvaikonis "Leopold II", bet 1911. gadā tika iznomāts Krievijas Ziemeļrietumu kuģniecībai, iegūstot nosaukumu "Saratov" un pierakstu Liepājas ostā. Kuģis uzturēja regulāru satiksmi starp Liepāju un Hullu Lielbritānijā, bet pasaules kara laikā nonāca vācu militāriestāžu pārziņā. 1919. gada sākumā vācu okupācijas iestādes vienojās ar Dānijas konsulāro pārstāvniecību Liepājā par tvaikoņa buskierēšanu (aizvilkšanu) uz Kopenhāgeni. Taču 13. janvārī – dienu pirms paredzētās aizvešanas, kuģa kapteiņa palīgs Aleksandrs Derums ar īpašu rakstu lūdza Pagaidu valdību spert soļus, lai to aizkavētu un kuģis paliktu valdības rīcībā, neraugoties uz Dānijas pārstāvju ierašanos. Ar komandas izveicību atbraukušie dāņi tika apmānīti un kuģim bija lemts kļūt par Latvijas valdības bāzi un pat mitekli pēc 16. aprīļa apvērsuma, uz kura valdība 8. jūlijā svinīgi atgriezās galvaspilsētā. Kuģa kapteinis Aleksandrs Remess-Veics atcerējās: "Pasaules karam noslēdzoties, manas lielākās rūpes bija atgūt no vāciešiem šo kuģi, kuru okupācijas vara izmantoja dažādiem militāriem palīguzdevumiem Baltijas jūrā, un beidzot to bija pārvērtusi par dezinfekcijas vietu. Vāci to gatavojās no Liepājas aizvest. Atgūšanas prasījumu pamatoju uz vācu jūrlietu vadības rīkojumu atdot neapšaubāmi privātos kuģus viņu īpašniekiem. Šis rīkojums 1918. g. novembrī bija Liepājā saņemts. Manam

prasījumam tomēr sākumā nebija panākumu. "Ja jūs nevariet savu prasību atbalstīt simts lielgabaliem, neko negūsiet," skanēja noraidošā atbilde. Beidzot tomēr vāci piekāpās. Kuģa ārējais izskats bija pavisam bēdīgs; no viņa īpašnieka - krievu ziemeļrietumu kuģniecības sab-bas saņēmu paziņojumu, ka no Dānijas izsūta velkoņus un apkalpi, kas "Saratovu" aizvedīs. Tie vēlāk arī atbrauca, bet, asprātīgi rīkojoties ar enkuriem un ķēdēm, izdevās panākt, ka kuģi tomēr aizvest nevarēja. Nesekmīgi izrādījās arī visi paņēmieni, ko pielietoja vāci, lai "Saratovu" dabūtu projām no Liepājas: viņš bija un palika Latvijas pagaidu valdības rīcībā ar mūsu nacionālo karogu viņa mastā. Nobeidzārn kuģa remontu un drīz vien "Saratovs" kļuva mūsu topošās armijas "peldošais arsenāls".¹

Savukārt Kopenhāgena 1919. gada pirmajā pusē kļuva par vienu no galvenajiem valdības sakaru kanāliem ar pasauli. Tuvojoties boļševīku spēkiem, daļa no Latvijas valdības atstāja Liepāju, lai dotos palīdzības meklējumos uz Rietumeiropu. 9. janvārī dāņu tvaikonī pilsētu atstāja arī valdības vadītājs K. Ulmanis, zemkopības ministrs Jānis Goldmanis un finanšu ministrs Jānis Puriņš, turklāt nonāca arī Dānijā. Edvards Freijvalds, kurš kopā ar K. Ulmani 1919. gada janvārī bija Kopenhāgenā, nedaudz vēlāk rakstīja: "Pēc 9 dienu neparastā ceļojuma pa Baltijas jūru dāņu kabelkuģi, kurš aizveda no Liepājas Pagaidu valdības delegāciju, sastāvošu no Ulmaņa, Goldmaņa un Puriņa kungiem ar viņu pavadoņiem uz Bornholmas salu, tā ar dāņu pasažieru tvaikonī 21. janvārī 1919. gadā ieradās Kopenhāgenā. [...] Bija jānoskaidro kādi panākumi ir Meierovica kungam pie miera konferences un jāpiegādā viņam vajadzīgā informācija vai pat eventuāli jādodas viņam talkā. Tālāk jānoskaidro pie Sabiedroto sūtņiem Kopenhāgenā, kur atrodās arī angļu flotes bāze Baltijas jūrā, uz ko var cerēt Latvija tuvākā laikā, lai aizsargātos no lielniecisma. Kopenhāgena ar saviem plašiem sakariem uz vakariem, ziemeļiem un dienvidiem ir kā radīta tāda informācijai. Te tiešām atvērs Latvijai logs uz Eiropu. Un tāds tas arī palika."²

Latvijas valdībai ārkārtīgi sarežģītajos 1919. gada pirmajos mēnešos tā tiešām bija. 9.janvārī par jaunveidojamās Latvijas pārstāvniecības sektetāru Kopenhāgenā un vienlaikus par pārstāvi bēgļu lietās tika iecelts Kārlis Ducmanis, un par viņa darbību publicists Jānis Lapiņš vēlāk rakstīja: "Latvijas valdība toreiz varēja sazināties ar ārpa-sauli tikai pa jūras kabeli Liepāja-Kopenhāgena. Toreiz Ducmanim vajadzēja informēt Ulmaņa valdību un Ziemeļlatvijas karaspēku, no otras puses, Klemanso, Loid-Džordžu un visu politisko pasauli, pats par sevi saprotams, arī dāņu sabied-rību." K. Ducmanis turpināja darbu Kopenhāgenā līdz 1922. gadam (no 1919. gada novembra kā pārstāvniecības pagaidu vadītājs, pārņemot amatu no martā ieceltā Mārtiņa Liepas, bet no 1920. gada februāra kā generālkonsuls), turklāt pats atcerējās: "Bij jātulko un jāpārstrā-dā pārsniegšanai pārstāvībām un preseī visas Latvijas tapšanas laika gaviles, sāpes, ciešanas, cerības, sasniegumi, apmelojumu atspēkojumi. Tas bija interesants, aizraujošs, bet reizē grūts, nervus postošs darbs. Pašam vajadzēja ikdienas likt sevi pārvibrēt, brīžam viss karājās mata galā. Galvenais pasts no Kopenhāgenas uz Liepāju un otrādi bij Sabiedroto kara kuģu okāzijas. Ar kara kuģiem atgriezās uz Liepāju [1919. gada] martā arī Zemgals, Bēnuss, Juraševskis, Birznieks, Dambekalns u. c. " K. Ducmanis ātri iemācījies dāņu valodu un Kopenhāgenas presē ("Illustreret Tidende", "Politiken", "Nationaltidende", "Kirkelig Dagblad") regulāri publicēja rakstus par Latviju žurnālā, bet 1922. gadā Kopenhāgenā iznāca Ducmaņa brošūra "Lettland".³

Pirmais pārstāvniecības oficiālais vadītājs Mārtiņš Liepa 1919. gada 14. jūlijā, raksturojot darbību, konstatēja: "Latvijas legācijas dibināša-nas darbi sākās š. g. februāra vidū. Naudas bija maz un telpas arī tāpat kā NEDABŪJAMAS. Tās telpas, kurās acumirkli atrodami, pieder kādai dāņu firmai, kura cer uz kādu aģentūru un kurai tādi solījumi puslīdz arī tika doti. [...] Attiecības ar dāņiem vislabākās. To izskaidroju ar dāņu demokrātismu un simpātiju pret mazām tautībām, tāpat kā arī ar maniem personīgiem sakariem un pazišanās dāņu valdības un komercālās

apriņdās. Mums pretimnākšana visos jautāju-mos daudz siltāka, nekā igauņiem, somiem u. c. Nomanāms tas bij it sevišķi pie atļauju izgādāša-nas uz preču izvešanu."⁴

Tiesa, situācija bija pietiekoši sarežģīta, jo Dānijas valdība 1919. gada pirmajā pusē pret Latvijas jautājumu izturējās ārkārtīgi piesardzīgi, ko apliecina arī valdības ierēdnis Jānis Zankevics, kurš Kopenhāgenā uzturējās februārī un martā. Viņš rakstīja: "Tieslietu ministrs P. Juraševskis, Andrejs Bērziņš, R. Bēnuss, A. Birznieks un es ar kuģi braucām uz Štetīni un no turienes uz Kopenhāgeni, kur atradās jau G. Zemgals, [Rīgas policijas] prefekts Dambekalns un citi latvie-šu pārstāvji. Dāņi bija ļoti atturīgi, jo viņi ļoti cienīja Krieviju. Cara Nikolaja I māte bija Dānijas princese, un Dānijai bija daudz priekšrocību tirdzniecībā ar Krieviju. Dānijā nodzīvoju kādu mēnesi un cauri Vācijai atgriezos Liepājā, kur sākās nopietna politiskā darbība."⁵

Pārstāvniecība Kopenhāgenā turpināja pildīt Latvijas valdībai svarīgas ārpolitiskās funkcijas arī pēc 1919. gada. Piemēram, 1920. gada janvāra beigās Kopenhāgenā komandējumā ieradās arī Liepājas pilsētas galva – sociāldemokrāts Ansis Buševics, kurš bieži apmeklēja Latvijas pārstāvniecību Soenderboulvard 47, turklāt sarunās ar R. Liepu un K. Ducmani radījis par sevi sliktu iespaidu, jo apšaubījis Latvijas valdības politiku, par ko R. Liepa vēlāk īpaši ziņoja ministrijai.⁶

Vienlaikus Dānijas konsulāts Rīgā un perso-niski konsuls Jenss Herskinds no 1919. gada beigām izvērsa samērā aktīvu darbību, sarakstē ar Latvijas valdības iestādēm pārstāvēt Vācijas pilsoņu un Vācijas Sarkanā Krusta intereses, ko tam bija uzticējušas Vācijas konsulārā pārstāv-niecība, aizbraucot pēc diplomātisko attiecību pārtraukšanas starp Latviju un Vāciju pēc Latvijas puses kara pieteikuma. Piemēram, 1920. gada 5. un 16. janvārī (10 vāciešu karagūstekņu tranzīts no Padomju Krievijas pāri fronteī uz lietuviešu kontrolēto Eglaines dzelzceļa staciju,

ko 24. decembrī nebija pielāvis Krustpils latviešu komandants, neraugoties uz Dānijas konsulāta sagādātajām atļaujām),⁷ februārī (par 1919. gada vasarā latviešu karaspēka iznīcināto Vācijas pilsoņiem piederošās Rīgas fabrikas “Ferdinand Mühlens” inventāru u.c. Vācijas pilsoņu jautājumiem)⁸ u.t.t. Turklāt šāda rakstura darbību konsulāts izvērsa līdz pat 1920. gada vasarai, kad diplomātiskās un konsulārās attiecības starp Latviju un Vāciju tika atjaunotas.

Aplūkojamajā periodā – Neatkarības kara laikā aizsāktās Latvijas un Dānijas samērā aktīvas attiecības pastāvēja visu starpkaru periodu, turklāt zināma nozīme tajās bija arī militārajam faktoram. Piemēram, 1925. gada vasarā Rīgā viesojās Dānijas Kara flotes kara kuģi, Kad tie 8. jūlijā atstāja Rīgu, Kara ministrijas dienas laikraksts “Latvijas Kareivis” atzīmēja: “Dāņu vārds latviem liekās tuvs un mīļš - mīļš tāpēc, ka mazai Dānijai daudz kā kopēja ar Latviju. Bez tam, dāņos mēs redzam vienus no saviem skolotājiem tais nozarēs, uz kurām dibinās mūsu dzimtenes labklājība. Tāpēc arī viesu pavadītāju skaits bija jo kups. Jau pirms pulksten 8 visa Daugavmala, no Muitas dārza līdz pontonu tiltam, mudžēt mudž. Uz kara kuģiem rosīgāka dzīvība. Matroži kustās no vienas vietas uz otru, kautko sakārto un novieto. Viens otrs sarunājas ar publiku. Kā pirmie ostu atstāj mazākie kuģi. Tiem seko kreiseri “Gejser” un „Heimdal” un vispēdīgi komandkuģis “Niels Juel”. Žeburainos milžus grūtāk izvest no sekļiem Daugavas ūdeņiem. Vajadzīgi divi velkonī. Viss sakārtots. Priekšējais velkonis savēl kustuvu kura kā strinkstoša stīga savēlka, tad izkustina lielo karakuģi un pamazām atvelk no krasta. Kuģim atējot sāk spēlēt jūrnieku orķestrī... latvju lautas dziesmu motīvus. Tiem seko dāņu skaņas. Plīvo mutautiņi, paceļas platmales un vienkāršas darba cepures. No kuģa atskan ardievu saucieni, viz matrožu cepures. Starp pavadītājiem vietējas dāņu kolonijas priekšstāvji. Viens otrs no publikas meklē kādu paaugstinājumu, lai labāk varētu saskatīt aizbraucējus. Viesus pavadīt kā pēdējais izbrauc “Virsaitis”. Kad tas nozudis aiz Muitas dārza, publika pamazām sāk

izklīst, pārrunājot gūtos iespaidus. [...]”⁹

Tāpat jāatzīmē simboliskais fakts, ka viens no vadošajiem Latvijas armijas kara ārstiem starpkaru periodā bija Rīgā namsaimnieka ģimenē 1884. gadā dzimušais un Krievijas Kara medicīnas akadēmiju beigušais dānis Rihards Hjords (Hjordt), tādējādi arī apliecinot abu nāciju savstarpējos sakarus. Pēc piespiedu dienesta Padomju Krievijas Sarkanajā armijā viņam 1920. gada septembrī izdevās atgriezties dzimtenē (Latvijā), un no 1920. gada 4. decembra viņš dienēja Latvijas armijā kā Vidzemes artilērijas pulka vecākais ārsts ārsta pulkveža-leitnanta dienesta pakāpē. Traģisks un Latvijas sarežģīto vēstures gaitu apliecinošs ir arī viņa tālākais liktenis. 1939. gada beigās vācbaltiešu izceļošanas gaitā pārcēlies uz Vāciju, kur mobilizēts armijā, kara laikā bija divīzijas ārsts. Kara beigu posmā - 1945. gada 22. janvārī R. Hjords izdarīja pašnāvību, atrodoties bēgļu gaitās Karcīgā, Rietumprūsijā.¹⁰

Latvijas Neatkarības kara laikā Dānija notiekošo Latvijā vērtēja samērā piesardzīgi, ko lielā mērā noteica gan tās ciešās saimnieciskās un kuģnieciskās saiknes ar Krievijas impēriju pagātnē (t.sk. caur Liepājas un Rīgas ostām), gan nedrošā militāri politiskā situācija Latvijā. Taču tieši 1919. gada pirmajā pusgadā, kad Latvijas Pagaidu valdības situācija bija sevišķi smaga, Kopenhāgena kļuva var vienu no galvenajiem valdības kanāliem uz pārējo pasauli ne vien pateicoties zemūdens telegrāfa kanālam no Liepājas, bet arī stratēģiski izdevīgajam Dānijas galvaspilsētas ģeopolitiskajam izvietojumam, tajā strādājot Latvijas pārstāvniecībai un kādu laiku pat valdības vadītājam K. Ulmanim. Dānijas faktors saskatāms arī tās konsulāro pārstāvniecību aktīvā darbībā (īpaši no 1919. gada beigām līdz 1920. gada vasarai, kad konsulāts Rīgā faktiski pildīja arī lielvalsts Vācijas pārstāvniecības funkcijas), Igaunijas armijas dāņu brīvprātīgo rotas darbībā, abu valstu

saimnieciskajos sakaros, kas izpaudās ne vien savstarpējā jūras tirdzniecībā, bet arī regulārā Sabiedroto palīdzības kravu transportēšanā no Kopenhāgenas u. c. Kopumā viss minētais radīja labu pamatu pilnvērtīgiem abu pušu politiskajiem un saimnieciskajiem sakariem, kas kļuva iespējami, 1921. gadā Dānijai atzīstot Baltijas valstis de jure.

Atsauces

- 1 - Pumpuriņš T. Latvijas sarkanbaltsarkanās krāsas. Latvijas Vēstnesis. 1998.02.10.
- 2 - Freijmanis E. Rēvelē pirms diviem gadiem (Iz Latvijas-Igaunijas attiecību vēstures). Brīvā Zeme. 1921. 26.02.
- 3 - Lapiņš J. Kārļa Ducmaņa dzīve un darbi. Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. 1929. Nr. 12, 509.-510. lpp.
- 4 - LNA LVVA, 1313. f., 1. apr., 9. l., 90., 91. lp.
- 5 - Zankevičs J. Atmiņu piezīmes. Akadēmiskā Dzīve. 1981. Nr. 23.
- 6 - LNA LVVA, 3601. f., 1. apr., 255. l., 115. lp.
- 7 - LNA LVVA, 3601. f., 1. apr., 267. l., 68.-70. lp.; 272. l., 136.-137. lp.
- 8 - LNA LVVA, 3601. f., 1. apr., 275. l., 54., 131., 132. lp.
- 9 - Latvijas Kareivis. 1925.09.07.
- 10 - LNA LVVA, 5601. f., 1. apr., 1884. l.

Dānijas – Latvijas politiskās un militārās attiecības 1918. – 1921. g.

Mikels Kirkebeks (*Mikkel Kirkeboek*),

Ph.D., vēsturnieks un autors

1921. gada 7. februārī Dānija oficiāli atzina Latvijas Republikas neatkarību, tāpēc šogad ar prieku varam atzīmēt šī notikuma simtgadi. Šodien Latvija ir NATO un Eiropas Savienības dalībvalsts un tādējādi cieši integrējusies Rietumeiropas valstu saimē. Pirms simt gadiem situācija bija krasi atšķirīga. Dānijas – Latvijas attiecības attīstījās Latvijas brīvības cīņu laikā no 1918 – 1920. gadam. Latvija izcīnīja smagas politiskas un militāras kaujas, lai izcīnītu valstisko neatkarību. Tieši šādos apstākļos tika iedibinātas un sāka attīstīties politiskās un militārās attiecības ar Dāniju.

Dānijas neitralitātes politika

Pirms simts gadiem Dānijas nacionālās drošības pamatā bija neitralitātes politika, un tika uzskatīts, ka būtu nepārdomāti un pat riskanti oficiāli iesaistīties Baltijas tautu cīņā par neatkarību. Tas izskaidro, kāpēc Dānijas attieksme pret Latviju laika posmā no 1918. līdz 1920. gadam bija diezgan nogaidoša, tam pamatā bija gan drošības politikas, gan ārpolitiski apsvērumi. Taču Antantes spēki izdarīja ievērojamu spiedienu uz Dānijas valdību rīkoties, lai palīdzētu apturēt boļševisma virzīšanos uz priekšu Latvijā, Igaunijā un Lietuvā, un Dānijas valdībai bija ļoti svarīgi uzturēt labu saskaņu ar uzvarošajām lielvarām. Dānijā pastāvēja arī spēcīga vēlme no jauna anektēt Dānijai kādreiz piederošās karalistes Dienvidu teritorijas, Šlēsvīgas grāfisti jeb Dienvidjūtlandi. Dānijai šīs teritorijas bija atkarojusi Vācija 1864. gadā, un Dānija cerēja, ka ar Antantes spēku palīdzību tai pēc Pirmā Pasaules kara varētu izdoties tās atkal atgūt. Tādēļ Dānija Baltijas reģionā īstenoja divējādu politiku. No vienas puses Dānijas valdība noraidīja Lielbritānijas lūgumu piedāvāt oficiālu klātbūtni Baltijā, pamatojot to ar valsts neitralitātes politiku, un tieši tādēļ Dānija fundamentāli iestājās pret savas valsts karaspēka un ieroču nosūtīšanu uz Baltiju. Tomēr no otras puses, Dānija paklusām autorizēja slepenu militāru sūtījumu uz Baltiju: 900 jaunākā modeļa

Dānijas Madsen firmas šaujamo ierociņu, kā arī britu Karaliskajai flotei tika dota atļauja izmantot Kopenhāģenas ostu kā bāzi operācijām Baltijā. Vēl vairāk: Dānijas valdība nolēma izlikties neredzam, ka baltiešu atbalstam tiek rekrutēti dāņu brīvprātīgie, kamēr vien tas tiek darīts pietiekami diskrēti. Tā tika pieļauts, ka uz privātas iniciatīvas pamata notika gatavošanās Dānijas militārai ekspedīcijai Baltijā.

Dānijas ekspedīcijas spēki uz Latviju?

Militāru palīdzību Baltijai organizēja dāņu nacionālisti, kas uzskatīja ka Dānijas interesēs ir iesaistīties Baltijā. Ja netiktu apturēti boļševiki, tie turpinātu virzīties tālāk Rietumeiropā un varētu nonākt arī līdz Dānijai. Tādēļ gan Baltijas valstu, gan Dānijas interesēs bija apturēt boļševikus Baltijā. No sākuma Dānijas ekspedīcijas militārā vienība bija domāta darbībai Igaunijā, taču plāns mainījās uz Latviju 1919. gada janvārī pēc tam, kad dāņu rīkotāji Kopenhāģenā personiski tikās ar Latvijas ministru prezidentu Kārli Ulmani.

Ulmanis Kopenhāģenā

1918. gada novembrī Latvijas nacionāli noskaņotie spēki bija pasludinājuši Latvijas neatkarību un izveidojuši jaunu pagaidu valdību Kārļa Ulmaņa vadībā. Taču jau pavisam drīz valsts nonāca ļoti smagā militārā situācijā. 1919. gada 4. janvārī Rīgu bija ieņēmusi Sarkanā armija, un ministru prezidents Kārlis Ulmanis ar visu Latvijas valdību bija spiesti atstāt galvaspilsētu. Tā paša gada janvāra vidū trīs valdības ministri devās ārvalstu vizītēs, lai lūgtu palīdzību un brīvprātīgo karaspēka vienības no Skandināvijas valstīm. 21. janvārī Kopenhāģenā ieradās Latvijas delegācija Kārļa Ulmaņa vadībā. Latvijas sūtņiem, saprotams, bija pilnīgi skaidra Dānijas neitralitātes politika, tāpēc, ierodoties Kopenhāģenā, viņi neloloja cerības saņemt oficiālu militāru palīdzību no Dānijas. Tomēr: varbūt var atrast vēl citus risinājumus?

Dānijas galvaspilsētā Latvijas valdības delegācija vispirms devās vizītē uz Lielbritānijas sūtniecību, lai lūgtu militāru atbalstu un aizdevumu, no kā samaksāt algas ārvalstu brīvprātīgajiem kareivjiem no Skandināvijas valstīm. Britu vēstnieks Kopenhāgenā ziņoja par šo Latvijas lūgumu tālāk uz Lielbritānijas Ārlietu dienestu. Pienāca atbilde, taču tā nebija daudzsoļoša: *"Ir grūti kaut ko ievērojamu izdarīt latviešu labā, kamēr praktiski visa viņu valsts atrodas iekarotāju un vietējo bolševiku rokās, bet viņiem pašiem nav reālas bāzes, no kurās darboties, nedz arī organizēta armija, ar ko īstenot operācijas."*

Taču Latvijas delegācija Kopenhāgenā nedomāja tik viegli padoties. Viņi vērsās pie Dānijas preses un sauca palīgā brīvprātīgos, šādā ceļā nonākot kontaktā ar Dānijas brīvprātīgo vienību organizatoriem, kuri tolaik vēl bija plānojuši vienības nosūtīšanu uz Igauniju. Steidzīgi tika saīknota tikšanās starp Ulmani un Ogi Vestenholcu (*Aage Westenholz*) – vienu no dāņu brīvprātīgo spēku veidotājiem. Tikšanās laikā izveidojās laba savstarpēja sapratne, Ulmanis un Vestenholcs ātri vien atrada kopīgu valodu. Nu jau pēc Latvijas ministru prezidenta uzaicinājuma Vestenholcs sāka rekrutēt 1000 vīru stipru Dānijas militāro ekspedīcijas vienību nosūtīšanai uz Latviju. Latvijas delegācija bija paudusi vēlmi redzēt jaunveidojamās karaspēka vienības komandiera lomā kādu skandināvu vai somu ģenerāli, un Vestenholcs piekrita palīdzēt atrast piemērotu cilvēku Dānijas armijā, izmantojot savus plašos kontaktus un pazīšanas Dānijas bruņotajos spēkos. Sākās piemērota kandidātu meklējumi, lai atrastu īsto cilvēku, kam uzticēt 1000 vīru lielās militārās vienības vadību. Liels atbalsts bija kandidātam Ērikam Vitam (*Erik With*), vēlāk Dānijas armijas komandierim. Arī pats Vits bija ļoti pozitīvi noskaņots par šādu piedāvājumu. Atbildot uz Vestenholca ierosinājumu, Vits 25. janvārī savā atbildes vēstulē rakstīja: *"Saistībā ar direktora kunga iniciatīvu par brīvprātīgo karaspēka vienības organizēšanu, lai palīdzētu Latvijai, ar šo piedāvāju kalpot kā Karaspēka vienības komandieris."*

Jau sāka izskatīties, ka Ulmani un Latvijas delegāciju gaida liels veiksmes stāsts. Dānijas valdība šķietami turēja vārdu un izlikās nemanām dāņu brīvprātīgo rekrutēšanas aktivitātes, savu kārt, dāņu spēku veidotāji turpināja pašī gādāt finansējumu rekrutēšanai Dānijā un saistītajiem izdevumiem. Taču pastāvēja viena nopietna problēma: Latvijas pusei pašai vajadzēja atrast naudu dāņu algotņu algām un apdrošināšanai,

un šo naudu atrast tā arī neizdevās. Tādēļ dāņu organizatori pagrieza karaspēka nosūtīšanas virzienu atpakaļ uz Igauniju. Tomēr beigu beigās iznāca, ka dāņu kareivji tomēr cīnījās pret bolševikiem arī Latvijas teritorijā. Pēc vienošanās ar Latviju, Igaunijas spēki veica uzbrukumu Latvijā kopā ar Ziemeļlatvijas brigādi un Dānijas brīvprātīgajiem. Dānijas vienība piedalījās uzbrukumā virzienā uz Jēkabpili. Sakarā ar Landesvēra karu, uzreiz pēc Jēkabpils ieņemšanas 5. jūnijā dāņu vienība tika atsaukta projām no Latvijas. No diplomātijas viedokļa Dānija nevarēja pieļaut, ka dāņu brīvprātīgo spēkiem nāktos nostāties atklātā kaujas pozīcijā pret Vācijas armiju.

Pagātne un tagadne

Dānijas brīvprātīgo ieguldījums Baltijas brīvības cīņās militārā ziņā nebija izšķirošs, taču Dānijas ekspedīcijas nosūtīšanai bija milzīga motivējoša loma. Dānijas militāro klātbūtni baltieši uztvēra kā skaidru zīmi, ka viņi savā cīņā nav vieni paši, un ka viņiem ir sabiedrotie Rietumeiropā. Tomēr tagad, kad jau aizritējuši 100 gadi, no vēsturiskā viedokļa šķiet interesanti, ka Dānijas atbalstu Baltijai virzīja brīvprātīgo iniciatīva.

Baltijas Brīvības cīņu laikā Dānija pret Baltiju formāli īstenoja ārpolitiku, ko norvēģu vēsturnieks Toms Kristiansens (*Tom Kristiansen*) nosaucis par "minimālo politiku": Dānija nekad nedarīja neko vairāk nekā absolūti nepieciešams, un arī ne pirms tas kļuva nepieciešams – un attieksmi skaidri ietekmēja apsvērumi par attiecībām ar Lielvarām. Ārpolitiku Baltijas virzienā noteica praktiski apsvērumi, nevis morāles vai ideālistiska principi. Šāda pragmatiska politiska pieeja ārpolitikā iespaidoja arī jautājumu par Latvijas neatkarības *de iure* atzīšanu. Tā piemēram, Latvijas radikālās zemes un lauksaimniecības reformas nokaitināja politiķus un ietekmīgus spēkus Dānijā. Tika nacionalizētas lielas muižas un zemes īpašumi, nepiešķirot būtībā nekādas kompensācijas bijušajiem īpašniekiem, kas sāpīgi skāra daudz dāņu īpašumus Igaunijā un Latvijā. Dānijas ārlietu ministrs uzskatīja, ka šo jautājumu nepieciešams atrisināt pirms varētu sākt jēlkādas sarunas par Baltijas valstu *de iure* atzīšanu. Tomēr Dānijas politiku asajai retorikai nebija lielas reālas ietekmes, jo vēlāk Dānija nolēma sekot citu Skandināvijas valstu pēdās un atzina Latvijas neatkarību 1921. gada 7. februārī – taču tikai pēc tam, kad tādu pašu nostāju bija ieņēmuši Antantes spēki. Morālā un ideālistiskā domāšana bija nodota privātu iniciatīvu ziņā.

Tomēr Dānijas oficiālā nostāja Baltijas reģionā laika gaitā ievērojami mainījās. 1949. gadā Dānija atkāpās no līdzšinējās neitralitātes politikas un iestājās NATO aliansē. Tas nozīmēja Dānijas nacionālās drošības politikas mērķu maiņu – ne vairs saglabāt neitralitāti, bet drīzāk gluži pretēji: uzbūvēt barikādes pret komunismu. Aukstajam karam beidzoties, Dānija bija viena no aktīvākajiem virzītājspēkiem, kas iestājās par Baltijas valstu integrāciju Rietumeiropas valstu saimē, piedāvājot tām dalību Eiropas Savienībā un NATO. Pašlaik Dānija īsteno aktīvu ārpolitiku Baltijas valstu atbalstam, kas ir pilgtā kontrastā 1918. – 1921. gadā valdošajai reālpolitikai. Dānijas valdība un bruņotie spēki sniedz ievērojamu politisko un militāro ieguldījumu, skaidri demonstrējot kā draugiem, tā ienaidniekiem, ka Latvijas drošībai ir jābūt svarīgai prioritātei. Nozīmīgākā atšķirība, salīdzinot ar 1918. – 1921. gadu, ir tajā apstākļi, ka Dānijas atbalsts Baltijai ir sankcionēts visaugstākajā valsts līmenī, nevis atstāts privātpersonu ziņā. Mūsdienās Dānijas politiskās un militārās saites ar Baltijas valstīm ir ciešākās kā jēlkad agrāk. Tādēļ varam secināt, ka diplomātisko attiecību ziņā aizvadītie simts gadi nav bijuši velti un mums ir pamatots iemesls to nosvinēt.

Attēlā redzami neapmācītie dāņu brīvprātīgie atpūtas brīdī lielā uzbrukuma operācijas laikā uz Dienvidiem. Pamanāms, ka kareivji novilkuši zābakus, lai apkoptu asiņojošās brūces. Manāms arī, ka tuvu pa rokai viņiem ir Madsen šaujamie, jo ik brīdī vajadzēja būt gataviem stāties pret ienaidniekam. It īpaši operācijas daļa Latvijas teritorijā prasīja milzu fizisko izturību. No Igaunijas robežas Ziemeļos līdz nospraustajam mērķim Dienvidos – Jēkabpilij – bija jāmēro ceļš apmēram 170 – 200 km garumā. Tas tika noiets kājām astoņu dienu laikā. Vidēji tas atbilstu pusmaratonam pilnā formā un ar pilnu ekipējumu ik dienas. Taču praksē starp pārgājieniem tika ielikts atsevišķas atpūtas dienas, tāpēc rēķina, ka pārgājieni vienā piegājienā bija krietni garāki – līdz pat 30 – 40 kilometriem dienā.

Kopā ar latviešu Ziemeļlatvijas brigādi un Igaunijas armiju dāņu brīvprātīgo vienība piedalījās Ziemeļu ofensīvas pirmajā uzbrukumā plašā Latvijas teritorijā. Ar lielām grūtībām un sakopojot spēkus, 1919. gada 5. jūnijā tika ieņemta Jēkabpils.

Livonijas un Dānijas attiecības trīs epizodēs

Edgars Pletiens,
Mg. hist, supervizors

Līdz šim Livonijas vēstures pētniecībā attiecībām ar Dānijas karalisti piešķirta maza loma. Kopš 13. gs. Dānijas zemju valdniekiem ir bijusi politiskā un ekonomiskā interese par Livonijas zemēm. Ja skatāmies uz Livonijas vēsturi, tad attiecības ar Dāniju nosacīti var iedalīt tādās trīs epizodēs. Pirmā saistīta ar reģiona kristianizēšanu, kur reizē novērojama gan sadarbība, gan sacensība, kā arī mūsdienu Igaunijas ziemeļu daļas nonākšanu Dānijas karalistes ietekmes sfērā. Otrā attiecas uz periodu pēc Dānijas karalistei piederošās mūsdienu Igaunijas ziemeļu daļas pārdošanas Vācu ordenim. Savukārt trešā saistās ar Livonijas kara (1558.-1583.) periodu, kad daļa Livonijas teritorijas piederēja Dānijas karalistei. Šajā nelielajā ziņojumā būs mēģinājums īsumā izsekot Dānijas un Livonijas attiecību krustpunktiem, nepretendējot uz attiecību pilnvērtīgu izpēti.

I

Dānijas karaliste reģiona notikumos tika iesaistīta vēl pirms Livonijas izveidošanās. Proti, bīskaps Alberts no Bekshēvēdes (ap 1165.-1229.) pirms livu kristīšanas vienojās ar Dānijas karali par kristianizāciju Baltijas reģionā. Dānijas kristianizācijai pakļautās teritorijas bija Sāmsala, Kurzemes apgabals un Igaunijas piekrastes apgabali. Sākotnēji kristīgā Dānija bija sadarbības partneris, pie kura pēc palīdzības griezās gan Rīgas, gan Igaunijas bīskaps. 13. gs. sākumā situācija bija tāda, ka mūsdienu Igaunijas zemju

no ziemeļiem kristīšanu uzsāka Dānijas karaliste, bet no dienvidiem Rīgas bīskaps un vēlāk arī Vācu ordeņa Livonijas atzars. No abām pusēm periodiski notika cīņas pret nekristīgajiem un 1238. gadā abas puses noslēdza Stensbija līgumu, ar kuru Dānijas karalistes rīcībā palika tagadējā Z-Igaunijas daļa (Rēveles apgabals, Harju un Virumā zemes). Līgums paredzēja, ka bruņiniekiem no Z-Igaunijas teritorijas jāpiedalās Vācu ordeņa rīkotajās krusta karu militārajās akcijās. Vēlāk, 13. gs. otrajā pusē, karagājienos uz Krievzemi kopā devās gan Vācu ordeņa Livonijas atzars, gan Dānijas karalistes bruņinieki. Tāpat ir zināms, ka atsevišķi Dānijas krusta karotāji piedalījās cīņās mūsdienu Latvijas teritorijā.

Iespējams lūzums aktīvā Dānijas karalistes dalībā reģiona politiskajos notikumos notika karalistes iekšējo notikumu dēļ. Jāatzīst gan, ka 1329. gadā tapa Dānijas karaļa apliecinājums, ka mūsdienu Igaunijas ziemeļu daļa būs neatdalāma Dānijas karalistes teritorija uz visiem laikiem un tā netiks ne pārdota, ne ieķīlāta, ne iemainīta. Pastāv iespēja, ka Igaunijas bruņniecība, redzēdama karaļa vājumu, vēlējās saņemt pamatojumu teritorijas pastāvēšanai. Pēc t.s. Jurgā nakts sacelšanās Dānijas karalis, kas netika galā ar problēmām, teritorijas Igaunijas ziemeļos pārdeva Vācu ordenim par 19 tūkstošiem sudraba marku. Pārdošanas iemesls acīmredzot bija Dānijas karalistes ekonomiskā un arī dzan politiskā krīze.

II

Attiecības ar pārdošanu nebeidzās. Dānija, kas 1397. gadā kopā ar Norvēģijas un Zviedrijas karalistēm veidoja Kalmāras apvienību jeb ūniju, bija atguvusi karaliene Margrētes I (1353.-1412.) vadībā iekšpolitisko stabilitāti. Dānijas ekonomikai interesēja tirdzniecības ceļš uz Krievzemi, tāpēc interese par Livonijas zemēm palielinājās. Tāpat Dānijas varā drīzumā nonāca arī Gotlandes sala, kas mazināja Vācu ordeņa varu Baltijas jūras reģionā.

Pateicoties Livonijas iekšpolitiskajai nestabilitātei un regulārām nesaskaņām starp dažādu zemju bīskapiem un Vācu ordeņa Livonijas atzaru, Dānijas karalistes palīdzību meklēja bīskapu domkapituli. Kā atbildes reakciju Dānijas karalis izvēlējās tomēr sniegt atbalstu un no savas puses bloķēja vairākas Vācu ordeņa Livonijas atzaru piederošās ostas. Interesanti, ka šajā laikā, t.i. 15. gs., Dānijas karaļa titulā tika atjaunots nosaukums *Dux Estonie* jeb Igaunijas valdnieks (hercogs). Tas nozīmē, ka, lai arī Igaunijas zemes Dānijas karalistei vairs nepiederēja, tomēr tās iekļaušanās Livonijas ārpolitikā bija jūtama un klātesoša. Lielā mērā tie uzskatāmi par centieniem atjaunot savu iepriekšējo varas telpu, kā arī apmierināt savas ekonomiskās intereses reģionā.

III

16. gadsimts reģionā ienesa milzīgas pārmaiņas. Ap Livoniju veidojās vai bija izaugušas vairākas spēcīgas valstis. Livonijas zemes bija saistošas gan Zviedrijas karalistei, gan Krievijas caristei, gan Polijas karalistei. Livonija tikmēr bija sadrumstalota un bez viena centrālā valdnieka. Situācija saasinājās 16. gs. 50. gadu beigās, ka Livonijā iebruka Krievijas cars Ivans IV (1530.-1584.). No Livonijas puses šajos sarežģītajos ārpolitiskajos apstākļos atsevišķi zemeskungi lūdza Dānijas palīdzību. Dānijas atbilde bija vēsa, jo tā nekādā veidā negribēja iesaistīties karā ar Krievijas caristi. Dānijas karalistes sūtņi pat ieradās Rīgā, taču ņemot vērā situāciju, kurā Livonijas zemes kungi cerēja no Dānijas lielāku aizsardzību nekā tā gribēja sniegt, tad sadarbība beidzās, jo Dānija nevarēja savu interešu dēļ piekrist Vācu ordeņa Livonijas atzara uzstādījumam, kas paredzēja aizsargāt visas ordeņa zemes Krievijas caristes uzbrukuma gadījumā. Arī citu Livonijas zemeskungu vēlmes nepiepildījās. Tā

rezultātā Livonijas zemju aizsardzību uzņēmas Polijas- Lietuvas valdnieks Sigismunds II Augusts.

Izņēmums bija sarunas ar Sāmsalas- Vīkas bīskapijas pārstāvjiem. To rezultātā par Sāmsalas- Vīkas bīskapu 1560. gada sākumā tika iecelts Dānijas karalistes karaļa Kristiāna III (1503.- 1559.) dēls Magnuss no Oldenburgas (1540.- 1583.). Vēlāk, 1560. gada pavasarī, Magnuss iegādājās arī Kurzemes bīskapijas jeb vēlākā Piltenes apgabala teritorijas, jo Sāmsalas- Vīkas un Kurzemes bīskapijas pārvaldes bija cieši saistītas. Tajā pašā gadā Magnusa rīcībā nonāca arī Sāmsalā atrodošie ordeņa īpašumi, kas tika iegādāti ordeņa mestram nezinot, un papildus tam viņš iegādājās Rēveles (tagadējās Tallinas) bīskapa tiesības. Šī pārsteidzīgā un patstāvīgā Magnusa rīcība nešķīta atbilstoša viņa vecākajam brālim Frederikam II (1534.- 1588.), kurš pēc tēva nāves bija kļuvis par Dānijas karali. Viņaprāt, šīs darbības neatbilda Dānijas interesēm, īpaši tāpēc, ka Magnuss ar savu rīcību bija aizkaitinājis ordeņa mestru, kura politiskās intereses bija apdraudētas. Lai gan savstarpējās attiecības starp ordeņa mestru un Magnusu uz brīdi tika nokārtotas, tomēr tās nevarēja saukt par draudzīgām. Pasliktinājās arī Magnusa un viņa brāļa komunikācija, jo Magnusa darbība brāļa acīs bija separātiska. Taču ar mātes atbalstu brāļu attiecības tika sakārtotas par labu jaunajam karalim, kas ievērojami ierobežoja Magnusa rīcības brīvību.

Dānijas ārpolitikai par labu nāca tas, ka tās īpašumus mūsdienu Igaunijas, Sāmsalas salā un Kurzemē 1562. gadā atzina Krievijas cars Ivans IV. Taču vēlāk, 1563. gadā saistībā ar Dānijas un Zviedrijas konfliktu, no Zviedrijas karaspēka puses tika ieņemta visa mūsdienu Igaunijas Z daļa, kas piederēja Dānijai. Dānijas kontrolē palika Sāmsala un Kurzemes daļa. Ap 1566. gadu Magnusa rīcība atkal kļuva autonoma. Sākotnēji viņš par zaudētajiem īpašumiem gribēja vienoties ar Polijas- Lietuvas valsti, bet tad, kad tas neizdevās, viņš sarunas uzsāka ar Krievijas caru Ivanu IV. Sarunas vainagojās ar panākumiem un 1570. gadā Magnuss no Krievijas cara puses tika iecelts par Livonijas karali un apprecēja Ivana IV radnieci. Livonijas karaļa pienākumos ietilpa jau pakļauto un vēlāk arī nākotnē pakļaujamo teritoriju pārvaldība. Ar šādi soli Magnuss atbrīvojās no vecākā brāļa virsvaras, lai gan Magnuss

regulāri brāli informēja par savām darbībām. Daļa no Z-Igaunijas teritorijām bija tieši pakļautas vecākajam brālim Frederikam II un tad, kad Magnuss izbeidza savas attiecības ar brāli un līdz ar to Dāniju kopumā, Frederiks šos īpašumus Magnusam neatdeva un turpināja pārvaldīt ar pārvaldnieka starpniecību.

Vēlāk Magnusa politiku piemeklēja dažādas likstas, kuru rezultātā viņš izbeidza sadarbību ar Krievijas caristi un uzsāka attiecības ar Polijas-Lietuvas valsti. Teorētiski viņam un Polijas-Lietuvas karalim Stefanam Batorijam bija vasaļa-senjora attiecības, bet tajā pašā laikā viņš zvērestu karalim 1582. gadā, kad tas bija jādara, nenodeva, kas nozīmēja, ka bijusi Kurzemes bīskapija jeb tagadējais Piltenes apgabals atradās joprojām Dānijas īpašumā.

Pēc Magnusa nāves 1583. gadā par Piltenes apgabala mantinieku pēc Magnusa norādes palika pēdējā Vācu ordeņa Livonijas atzara mestra Gotharda Ketlera (1517.-1587.), kas vēlāk kļuva par pirmo Kurzemes-Zemgales hercogu, dēls Frīdrihs Ketlers (1569.-1642.). Ņemot vērā ka Piltenes apgabalā dzīvojošie muižnieki, kas pēc ticības piederības bija luterāņi, nevēlējās katoliskās Polijas- Lietuvas valsts pārvaldi Piltenē, tad viņi atbalstīja Dānijas interešu nostabilizēšanos šajā teritorijā. Tā rezultātā starp Dāniju un Lietuvas-Polijas valsti izcēlās konflikts, kas ilga no 1583.-1585. gadam. Konfliktā uzvaru guva Polijas-Lietuvas valsts, kas Dānijai saistībā ar teritorijas zaudēšanu samaksāja 30 tūkstošus dālderu. Dānija no saviem īpašumiem Kurzemē piespiedu kārtā ar šo laiku atteicās pavisam.

Dānijas un Livonijas attiecības ir padziļinātas izpētes vērts objekts. Būtu interesanti vairāk izprast gan Livonijas zemeskungu intereses, gan arī Dānijas karalistes tiešo ietekmi konkrētās teritorijas administratīvajā un ekonomiskajā pārvaldē. Tāpat būtu svarīgi saprast, kādu politiku Dānijas karaļi īstenoja Livonijas zemēs, kāda tai bija ietekme un sekas. Kopumā var teikt, ka Livonija un Dānijas karaliste viduslaikos bija saistītas. Dānijas karaliste, lai gan bija attāla, ir saucama par Livonijas kaimiņzemi. Tā Livonijas ārpolitikā bija būtisks spēlētājs, kas nozīmē, ka Dānijas vēsturiskā virzība ietekmēja arī Livonijas un līdz ar to Igaunijas un Latvijas vēstures gaitu.

Literatūra padziļinātai interesei:

Dunsdorfs, E., Spekke, A. *Latvijas vēsture 1500- 1600*. Stockholm, 1964.

Jāne, K. Livonija no skandināvu un Hanzas perspektīvas. Kontakti Baltijas jūras telpā viduslaikos. Grām.: Levāns, A., Misāns, I., Strenga, G. *Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums*. Rīga, 2019. 64.-89. lpp.

Mollerup, W. A. *Dänemark's Beziehungen zu Livland vom Verkauf Estland's bis zur Auflösung des Ordensstaats (1346 - 1561)*. Berlin, 1884.

Riis, Th. *Die Administration Estlands zur Dänenzeit*. In: Nowak, H. Z. (Hrsg.) *Die Rolle der Ritterorden in der Mittelalterlichen Kultur*. Torun, 1985. S. 117.- 128.

Zelenskova, A. Dānijas prinča Magnusa (1540 - 1583) darbība Livonijā. Grām.: Ciganovs, J. (Sast.) *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata, 1. d.* Rīga, 2000. 15.- 30. lpp.

Ieskats Kurzemes-Zemgales hercogistes un Dānijas-Norvēģijas attiecībās 17. gadsimtā

Māriete Jakovļeva,
Dr. hist., LU Latvijas vēstures
institūta pētniece

Šobrīd mēs atzīmējam Latvijas valsts un Dānijas attiecību simtgadi, taču mūsu zemju vēsturiskās saites ir daudz senākas. Tās vijās cauri gadsimtiem, sākot jau vismaz no vikingu laikiem. Savukārt jauno laiku sākumā intensīvāka saskarsme jau valstiskā līmenī notika starp Dānijas-Norvēģijas apvienoto karalisti un Kurzemes un Zemgales hercogisti.

Kurzemes-Zemgales hercogiste jeb saīsināti – Kurzemes hercogiste – reprezentēja modernā valstiskuma aizmetņus tagadējās Latvijas teritorijā. Tā tika nodibināta 1561./1562. gadā, izveidojot bijušajos Livonijas ordeņa īpašumos Kurzemē un Zemgalē mantojamo hercogisti. Pēdējais Livonijas ordeņa mestrs Gothards Ketlers (*Kettler*, 1517–1587) kļuva par Polijas karaļa vasalī un laicīgu valdnieku. Turpmākai valsts pastāvēšanai cita starpā svarīga bija arī valdnieku dinastijas izveidošana, ko Gothards realizēja 1566. gadā apprecoties ar Meklenburgas hercoga Albrehta VII (1486–1547) meitu Annu (1533–1602). Līdz ar Annas ierašanos Kurzemē tika nodibināta Kurzemes hercogu Ketleru dinastija, kuras radniecības saites sniedzās ne vien līdz Meklenburgai, bet arī Brandenburgai-Prūsijai, Zviedrijai, Saksijai, Polijai, Hesenei-Kaselei, Hesenei-Homburgai, Nasavai-Zigenei un citām Eiropas zemēm. To vidū bija arī Dānija. Pirmās Kurzemes hercogienes Annas brālis Ulrihs (1527–1603) bija precējies ar Dānijas karaļa Frederika I (1471–1533) meitu Elizabeti (1524–1586), bet viņu abu meita Sofija apprecēja savu brālēnu Dānijas karali Frederiku

II (1534–1588). Hercogiene Anna saglabāja tuvas attiecības ar savu ģimeni un līdz ar to arī ar Dānijas karaļnamu. Annas un Gotharda jaunākā meita Elizabete (1575–1601) savu vārdu ieguva pa godu Ulriha laulātajai draudzenei, bet jaunākais dēls Vilhelms (1574–1640), kuru māte bija nosūtījusi uz brāļa Ulriha pārvaldītajās teritorijās esošo Rostokas universitāti, 1591. gada martā kopā ar tēvoci Libekā tikās ar māsiņu Sofiju, kura tolaik jau bija kļuvusi par atraitni un kā reģente pārvaldīja Šlēzviģu-Holšteinu sava nepilngadīgā dēla, nākamā karaļa Kristiāna IV (1577–1648), vārdā. Kā liecina vēstures avoti, ģimeniskas saites ar Dānijas karaļnama pārstāvjiem, it sevišķi karalienēm un princesēm, Kurzemes Ketleriem saglabājās arī turpmāk. Tā, jau pieminētais hercogs Vilhelms 1605. gadā sava ārzemju ceļojuma laikā apciemoja Dāniju, kā arī nodibināja draudzīgas attiecības ar Anglijas karali Džeimsu jeb Jēkabu I (1566–1625) un viņa laulāto draudzeni Dānijas princesi Annu (1574–1619). Kā zināms, hercogs Vilhelms deva Jēkaba vārdu savam vienīgajam dēlam, nākamajam slavenajam hercogam Jēkabam (1610–1681) tieši par godu karalim Džeimsam. Un arī Vilhelma laulības ar Prūsijas hercoga Albrehta Frīdriha (1553–1618) meitu Sofiju (1582–1610) tika atbalstītas no Dānijas puses.

Saiknes starp Kurzemes hercogiēm un Dānijas karaļnamu saglabājās visa 17. gadsimta garumā. Abas puses regulāri apmainījās ar Jaungada apsveikumiem, jaunumiem par notikumiem ģimenē, dažādiem sūtījumiem un dāvanām. Vēl

1700. gada sākumā Dānijas karaļa Kristiāna V (1646–1699) atraitne Šarlote Amālija (1650–1714) rūpēs par mirušā brālēna Kurzemes hercoga Frīdriha Kazimira (1650–1698) trijām meitām no pirmās laulības vērsās pie toreizēja Kurzemes reģenta Ferdinanda (1655–1737) ar ierosinājumu aizsūtīt princeses uz Kaseli pie viņas brāļa sievas Marijas Amālijas (1653–1711), dzimušas Ketleres. Karaliene uztraucās, ka nesen atraitnēs palikuši Frīdriha Kazimira otrā laulātā draudzene Elizabete Sofija no Brandenburgas kūrfirstu dzimtas (1674–1748) esot parāk nepieredzējusi, lai uzņemtos meiteņu pilnvērtīgu audzināšanu, sevišķi ticības jomā. Jāatzīmē, ka 1701. gada vasaras beigās princeses patiešām devās pie savas tantes uz Kaseli, un, jādomā, ka kontaktējās arī Šarloti Amāliju. Minētās Dānijas karalienes Šarlotes Amālijas māte Hesenes-Kaseles langrāfene Hedviga Sofija (1623–1683) un Kurzemes hercogu Frīdriha Kazimira un Ferdinanda māte Luīze Šarlote (1617–1676) bija miesīgas māsas un nāca no Brandenburgas kūrfirstu nama. Tādējādi, kā jau minēts, ciešas radniecīgas saites ar Dānijas karaļnamu saglabājās visu Ketleru dinastijas pastāvēšanas laiku.

Tomēr šis apstāklis arī sagādāja zināmas problēmas Kurzemes hercogiem Jēkabam un Frīdriham Kazimiram, par ko liecina dokumenti Latvijas Valsts vēstures arhīva krājumā. Savulaik hercogs Jēkabs bija palicis parādā Hesenes-Kaseles landgrāfam Kārlim (1654–1730) meitas Marijas Amālijas pūra naudu, kas bija jāmaksā saskaņā ar 1672. gadā noslēgto laulību līgumu. 1681. gadā Kārlis cedēja šo parādu Dānijas karalim Kristianam V, kurš bija precējies ar iepriekšminēto landgrāfa māsu Šarloti Amāliju, jau paša neizmaksātās pūra naudas un citu savu saistību pret Dāniju dēļ. Tā kā hercoga Jēkaba dzīves laikā

šā parāda jautājums netika līdz galam atrisināts, tad Dānijas karalis pieprasīja viņam pienākošos parādu 136 100 dālderu apmērā no Kurzemes troni mantojušā hercoga Frīdriha Kazimira. 1682. gada sākumā Kopenhāgenā norisinājās sarunas, kuru gaitā hercoga kanclers Kristofs Heinrihs fon Putkamers (*von Puttkamer*) panāca, ka parāda summā neieskaitīja procentus 30 000 dālderu apmērā, bet pašu parādu hercogs varēja nomaksāt četru gadu laikā, piegādājot par atlikušo parāda summu noteiktas preces – linsēklas, rudzus, kā arī lieltballodes un granātas. Taču dažādu apstākļu dēļ parāda nomaksa aizkavējās, un 1688. gadā Kristiāns V bez lodēm un granātām pieprasīja vēl arī lieltgabalus, tāpēc hercoga pārstāvis Magnuss Gothards Korfs (*Korff*) nosūtīja Frīdriham Kazimiram no Kopenhāgenas 12 un 18 mārciņu kalibra lieltgabalus un trīs veidu granātu rasējumus, pēc kuriem bija jāizlej dāņiem nepieciešamie izstrādājumi. Tā kā Dānijas karalis 17. gadsimta 80. gados mēģināja paplašināt Šlēzvigas-Holšteinas teritoriju militāriem līdzekļiem, tad viņš bija ieinteresēts ne vien municijas, bet arī karavīru iegūšanā no Kurzemes. Par to liecina vairāki karaļa lūgumi par atļauju vervēt karavīrus Kurzemes hercogistes teritorijā, kā arī lūgumi ar hercogu Frīdrihu Kazimiru par kājnieku bataljonu formēšanu iepriekšminētā parāda atmaksas ietvaros – šādi dokumenti lielākā skaitā saglabājušies Latvijas Valsts vēstures arhīvā. Jāpiezīmē, ka Dānijas dienestā nonāca ne vien Kurzemes dižciltīgo muižnieku dzimtu, piemēram, fon Putkameru, fon Fitinghofu (*von Vietinghof*), fon Hānu (*von Hahn*) u. c. pārstāvjus, bet arī latvieši un lietuvieši, taču hercoga muižu dzimtzemniekus, sevišķi precētus, vervēt bija aizliegts.

Bez Dānijas un, sevišķi Ēresunda šauruma, pieminēšanas nav iespējams arī neviens pētījums par

Kurzemes hercogistes tirdzniecību vai koloniālo politiku. Hercogam Jēkabam un arī viņa dēliem Kopenhāgenā bija pastāvīgi tirdzniecības aģenti, Dānijā nereti tika vervēti jūrnieki hercoga kuģiem un kareivji un kolonisti hercogu īpašumiem Gambijā un Tobāgo. Sevišķu interesi par Dānijas pārvaldībā esošajām Norvēģijas teritorijām hercogs Jēkabs sāka izrādīt ap 1662. gadu, kad, cenšoties atjaunot Kurzemes hercogistes ekonomiku pēc poļu-zviedru kara (1655–1660) postījumiem, viņš pievērsās plašāku iespēju meklējumiem. Arhīvā saglabājies hercoga Jēkaba 1662. gada 12. jūlija lūgums Dānijas karalim Frederikam III (1609–1670) ļaut hercogam būvēt kuģus Flekero un piešķirt kādu Norvēģijas dzelzs ražotni (*Bergwerk*). 1663. gada beigās karalis piešķīra hercogam tiesības ierīkot Flekero noliktavu, kā arī brīvi iebraukt Islandē ar trim kuģiem gadā. Savukārt 1664. gada 13. un 25. maijā sekoja karaļa privilēģijas, kas piešķīra hercogam tiesības Norvēģijā meklēt dažādas rūdas, kā arī izmantot attiecīgas manufaktūras saskaņā ar Dānijā spēkā esošiem Kalnu nolikumiem (*Berg-Ordnungen*), cita starpā maksājot zināmu nodevu par katru saražoto birkavu dzelzs Dānijas valsts kasē. Nav zināms, vai Jēkabs izmantoja iespēju meklēt jaunus rūdas atradnes, taču jau tā paša gada vasarā hercoga pārstāvjiem tika ierādītas Eidsvollas (*Eidsvoll*, *Edswold*) raktuves un dzelzs manufaktūra. Tāpat hercogs ieguva tiesības uz Julsrūdas (*Julsrud*) un Vīkas (*Vik*, *Wig*) uzņēmumiem. Uz Norvēģiju hercogs sūtīja gan kurzemniekus, ieskaitot dažus latviešus, gan arī citur, piemēram, Polijā-Lietuvā vervētus darbiniekus. Lielāko daļu no saražotās dzelzs pārdeva turpat Dānijā-Norvēģijā, bet daļu hercogs izmantoja savām vajadzībām. Par to, ka uz Kurzemi no Norvēģijas būtu vesta dzelzs rūda, kā tas nereti tiek minēts vēstures literatūrā, avotos liecību gan nav. Hercoga Jēkaba tiesības

uz manufaktūrām apstiprināja vēl arī 1669. un 1674. gadā karaļa izsniegtās privilēģijas. Minētie dokumenti glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā. Turpat atrodas arī daži līgumi ar amatniekiem, kurus Jēkabs sūtīja strādāt uz Norvēģiju. Tomēr kopumā saglabājušos vēstures avotu daudzums nav liels, tāpēc informācija par hercoga uzņēmumu darbību Norvēģijā ir visai trūcīga.

Latviešu kultūras sala Dānija: grāmatu apgāds “Imanta” (1946-1971)

Viesturs Zanders

Dr. philol., Latvijas Nacionālās
bibliotēkas vadošais pētnieks,
LU profesors

Ārpus Latvijas pēc Otrā pasaules kara iznākušo latviešu grāmatu kopainā savā noteikta vieta ir izdevniecībai “Imanta”, kuru 20. gadsimta 40. gados Kopenhāgenā izveidoja Imants Reitmanis (1919-1966). Atšķirībā no vairākiem citiem izdevējiem (Helmara Rudziša, Miķeļa Goppera, Jāņa Abuča) I. Reitmanim nebija jau Latvijā iegūta grāmatu izdevēja vai iespiedēja pieredze. Iespējams, tālab arī Latvijā Reitmanis kā izdevējs ir mazāk zināms un vēl nepietiekami novērtēts. Diemžēl, līdz mūsu dienām nav saglabājis izdevniecības “Imanta” arhīvs. Tomēr papildus pašiem izdevumiem, pārdomas raisošu informāciju mums piedāvā I. Reitmaņa, izdevniecības redaktoru, grāmatu autoru un veidotāju sarakste, kas ir meklējama atsevišķu rakstnieku, mākslinieku un zinātnieku rokrakstu fondos Latvijas Nacionālajā bibliotēkā, Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā un citās krātuvēs. Līdz šim plašāk par Dzelzavā dzimušo Imantu Reitmani ir rakstījis viņa novadnieks vēsturnieks Indulis Zvirgzdiņš.

Otrais pasaules karš liedza I. Reitmanim iegūt augstāko izglītību, jo 1944. gadā viņš tika iesaukts latviešu leģionā. Kaujā iegūto ievainojumu ārstēšanai Reitmanis 1945. gadā tika nosūtīts uz Dāniju, kas kļuva par viņa mītnes un darba vietu līdz pat mūža galam. Kā pašu pirmo Faxē Ladeplads (Zēlandē) 1946. gadā Reitmanis izdeva latviešu bēgļu vajadzībām domāto latviešu – angļu vārdnīcu. Līdzīgu daudzām citām, pirmajos pēckara gados Rietumvācijā un Zviedrijā izdotajām grāmatām ārēji pavisam necilu izdevumu. Taču jau divus gadus vēlāk Kopenhāgenā

iznāca dzejnieka Andreja Egliša kara laikā tapušās kantātes “Dievs, Tava zeme deg” tulkojums dāņu valodā ar mākslinieka Jura Soikana ilustrācijām. Šo grāmatu ievada dāņu bīskapa Halfdana Hēgsbro teksts un noslēdz rindas, ko ir rakstījis Dānijas latviešu bēgļu mācītājs Arnolds Grosbahs.

1951. gadā iznāca pirmās 3 grāmatas ar apgāda “Imanta” zīmolu: dzejnieka un mākslinieka, arī I. Reitmaņa izdevniecības redaktora Ojāra Jēgena veidoto apgāda zīmi – jaunekli auļojošā zirgā. Tas ir grafisks simbols, kurā iekodēts gan paša Reitmaņa uzvārds, gan viņam raksturīgā pārgalvība un spēja riskēt. Starp I. Reitmaņa pirmajām izdotajām grāmatām bija tolaik Zviedrijā dzīvojošās Ingridas Viksnas romāns “Mums jābrien jūrā”, Dānijā dzīvojošās somu rakstnieces Sallijas Salminenes (*Sally Salminen*) romāns “Katrīna”, kas Latvijā bija ieguvis popularitāti jau 30. gados un latviešu tautas pasakas par zvēriem ar O. Jēgena ilustrācijām. Oriģināldarbi, tulkojumi un folkloras tekstu publikācijas arī turpmāk kļuva par I. Reitmaņa izdevumu klāsta nozīmīgu daļu.

Tikai pēc dažu grāmatu iznākšanas I. Reitmanis uzdrošinājās pieteikt latviešu tautasdziesmu izdevumu 12 sējumos (1952-1956). Noteiktu kvalitāti izdevumam nodrošināja kā redaktori piesaistītie zinātnieki: vēsturnieks Arveds Švābe, filologs Kārlis Straubergs un valodniece Edīte Hauzenberga – Šturma. Viņu un vēl vairāku citu autoru apceres papildināja un komentēja publicētos tautasdziesmu tekstus. Apceru autori padomju okupētajā Latvijā tika mērķtiecīgi

noklusēti. Iespējams, tieši tādēļ "Imantas" ierakstītā sūtījumā uz Rīgu nosūtītie tautasdziesmu sējumi, tika konfiscēti, paziņojot, ka tie satur padomju režīmam nevēlamu propagandu...

20. gadsimta 50. gados, nostabilizējoties trimdas latviešu dzīves apstākļiem un pieaugot viņu turībai, apgādi ķērās pie vērienīgu, daudzsējumu izdevumu sagatavošanas. Izdevniecība "Daugava" Stokholmā sāka izdot Latvijas vēsturei veltītu monogrāfiju sēriju, bet J. Abučs Vesterosā (Zviedrijā) – Raiņa rakstus. Šie un vairāki citi izdevumi apliecināja trimdas latviešu intelektuālo rosiņu un netiešā veidā kļuva par iegāni līdzīgas ievirzes, bet saturiski atšķirīgiem izdevumiem okupētajā Latvijā. Tomēr izdevējiem šādi ilgtermiņa projekti radīja papildus rūpes par izdošanai nepieciešamo finanšu plūsmu savlaicīgu nodrošināšanu. Par spīti šīm grūtībām, I. Reitmaņa tautasdziesmu izdevums kļuva par plašāko latviešu folkloras izdevumu trimdā un reprezentatīvāko apgāda "Imanta" publikāciju.

Vienlaikus šim izdevumam ir īpaša vieta latviešu – dāņu kultūras attiecību vēsturē. "Latviešu tautas dziesmu" 12 sējumu komplektu Dānijas latvieši pasniedza kā dāvanu Dānijas karalim Frederikam IX (*Frederik 9*) viņa 60 gadu jubilejas reizē 1959. gadā. Izdevumā "Dānijas latviešu ziņas" rakstnieks un apgāda "Imanta" redaktors 60. gados Pāvils Klāns šajā sakarā rakstīja: "Dānijas latviešu velte Dānijas karalim viņa jubilejā ir reizē pateicība Dānijas karalimam, tās valdībai un visai tautai par pajumti, darbu, maizi un tiesību aizsardzību tiem latviešiem, kuri šeit raduši jaunu mājvietu." Kad ugunsnelaimē grāmatniecība gāja bojā četri no 12 izdevuma sējumiem, radās būtiskas problēmas ar izdevuma pilna komplekta izplatīšanu. Šādā situācijā par ļoti svarīgu finanšālu atspaidu kļuva 340 tūkstošu dāņu kronas, kuras izdevniecībai trūkstošo sējumu atjaunošanai 1972. gadā piešķīra Dānijas Humānistiskās pētniecības padome (*Statens Humanistiske Forskningsråd*).

Dānijas latviešu mazskaitlīgajā kopienā intelektuāļu bija pavisam nedaudz. Tādēļ nepārsteidz, ka "Imantas" grāmatu autori dzīvoja pārsvarā citās mītnes zemēs, visbiežāk Zviedrijā. Dānijas kaimiņvalstī pārstāvēja cita starpā: sociālās aprūpes organizācijas "Tautas palīdzība" bijušais vadītājs Osvalds Freivalds ar grāmatām par pirmo padomju masveida deportāciju vilni 1941. gadā, cīņām Kurzemes cietoksnī 1944.-1945. gadā un Zviedrijas izdotajiem baltiešu karavīriem 1946. gadā, dzejniece un vēsturniece Lija Kronberga

ar bērnu dzejas antoloģiju "Runča vezums" un Hansa Kristiana Andersena (*Hans Christian Andersen*) pasaku izlasi, kā arī literatūrkritiķis Kārlis Dzilleja ar antoloģiju "Latvju sonets 100 gados", kas piedāvāja izsekot šīs dzejas formas attīstībai latviešu literatūrā kopš Jura Alunāna "Dziesmiņu" iznākšanas (1856).

Atsevišķi "Imantas" izdotie cittautu literatūras tulkojumi bija vairāk nekā komerciāli izdevīga lasāmviela, ar kuru nopelnīto Reitmanis varēja ieguldīt mazāk rentablos izdevumos. Sevišķi iespaidīgs bija divos sējumos izdotais Džovanni Bokačo (*Giovanni Boccaccio*) "Dekameronā" romāņu filoloģes Ofēlijas Sproģeres tulkojuma, kam māksliniecisko apdari bija veidojis O. Jēgens. Izmeklētā kvalitātē, kas ļauj šo izdevumu salīdzināt ar skaistas grāmatas etalona izdevniecības "Zelta ābele" veikumu. Savukārt P. Klāna tulkotais Borisa Pasternaka (*Boris Pasternak*) romāns "Doktors Živago" izraisīja publisku domu apmaiņu par Padomju Savienībā tapušu literāru darbu tulkošanas lietderību trimdā.

Latviešu kultūras darbinieku epistulārā mantojuma publicēšanas tradīcijai neparasts bija izdevums "Tā mums iet", kas apkopoja vēstules, kuras 10 gadu garumā bija saņēmis Vācijā dzīvojošais latviešu rakstniecības klasiķa statusu ieguvušais Jānis Jaunsudrabiņš. Padomju represiju upuru likteni vairākos izdevumos dokumentēja jurists Ādolfs Šilde. Kultūrvēsturiski interesanti bija 50. gados iznākušie "Imantas" faksimila tipa izdevumi, kas iepazīstināja ar 17. gadsimta latviešu seniespiedumu tekstiem: Georga Mancelja (*Georg Manzel*) sprediķiem un Jāņa Reitera 1675. gadā Rostokā iespiesto tēvreižu krājumu. Starp Latvijas jaunāko laiku vēsturei veltītiem "Imantas" izdevumiem vēl ir mināmas ģenerāļa Rūdolfa Bangerska "Mana mūža atmiņas" 4 sējumos un pulkveža Artura Silgaila grāmata "Latviešu leģions", kas pēc pirmpublicējuma 1962. gadā ir vairākkārt izdota atkārtoti un tulkota arī angļu valodā. Kopumā ceturtdaļgadsimta laikā ar apgāda "Imanta" zīmolu ir iznākušas vairāk nekā 100 grāmatas.

Ir svarīgi atzīmēt, ka Imants Reitmanis bija ne tikai grāmatu izdevējs, bet arī sociāli aktīva personība, kurš vadīja organizācijas "Daugavas vanagi" Dānijas nodaļu (1951-1956), bija Dānijas Latviešu Nacionālās komitejas priekšsēdētājs (1957-1964). I. Reitmanis un viņa apgāda izdevumi bija kā dadzis acīs padomju propagandistiem, kas izmisīgi centās pierādīt, ka latviešu grāmata attīstās tikai un vienīgi okupētajā Latvijā. Tādēļ viņi mēģināja ignorēt vai vismaz noniecināt

trimdas izdevēju veikumu. 1965. gada septembrī Kopenhāgenā tika sarīkota grāmatu izstāde, kurai bija jāliecina par grāmatniecības uzplaukumu padomju okupētajās Baltijas valstīs 25 gadus pēc to inkorporācijas Padomju Savienībā. Laikrakstā *Berlingske Tidende* tika publicēti padomju propagandistu piegādāti tendenciozi padomju grāmatu statistikas dati. Uz to reaģējot, Reitmanis iesūtīja dāņu preses izdevumiem rakstu "Grāmatu un preses rusifikācija Baltijas valstīs", apgāda *Imanta* telpās sarīkoja preses konferenci un improvizētu trimdas izdevumu skati, kas izraisīja niknumu Padomju Savienības pārstāvjos. Vēl pēc mēneša, jau atgriezies Rīgā padomju okupācijas režīmam pakalpīgais valsts izdevniecības "Liesma" galvenais redaktors Pēteris Bauģis rakstā ar nosaukumu "Velti pūlaties, Reitmaņa kungs!" apšaubīja I. Reitmaņa profesionālismu. Jau citā līmenī Reitmani kā personību mēģināja diskreditēt tajā pašā gadā latviski un gadu vēlāk arī zviedru valodā Rīgā izdotā brošūra ar nosaukumu "Kāpēc viņi bēga: patiesība par latviešu nacionālo fondu Zviedrijā". Tajā, pielietojot ļaunuma impērijai tik raksturīgo dezinformāciju, tika apgalvots, ka I. Reitmanis ir fašists un tādēļ ir nevēlama persona Dānijā, kas daudz ir cietusi no nacistiskās Vācijas.

Pēc I. Reitmaņa nāves apgāda "Imanta" izdoto grāmatu skaits jūtami saruka. Tomēr par notikumu, vismaz grāmatu autoru dzīvē, kļuva Reitmaņa atraitnes Enitas Reitmanes sarūpētā mazgrāmatīņu sērija, kurā publicēti arī Latvijā labi zināmu autoru (Velta Sņikere, brāļi Graši, Juris Kronbergs, Margita Gūtmane u.c.) dzeja. Simboliska žesta nozīme bija arī E. Reitmanes sarīkotajam piemiņas brīdim pie Ludviga Holberga (*Ludvig Holberg*) pieminekļa Kopenhāgenā 1968. gada jūnijā. Togad apritēja 100 gadu, kopš izrādot vācbaltiešu literāta Aleksandra Stendera lokalizēto dāņu rakstnieka L. Holberga lugu *Žūpu Bērtulis*, tika likti pamati latviešu profesionālajam teātrim.

Vēl pirms 30 gadiem Imanta Reitmaņa vārds, tāpat kā padomju režīma aizliegtie un iznīcinātie apgāda "Imanta" izdevumi bija sveši Latvijā. 90. gados Imants Reitmanis atgriezās dzimtajā pusē, jo tika pārapbedīts līdzās savas vecāsmātes brālim, rakstniekam Doku Atim Dzelzavas Biksenes kapos. Savukārt viņa izdotās grāmatas ir ieņēmušas cienījamu vietu mūsu bibliotēku plauktos un krietna daļa no tām ir interesantas gan lasītājiem, gan grāmatu vēstures pētniekiem.

Foto - Stig Stasiņ

Pirmā Latvijas Republika un Tautu Savienība

Šarlote Flindta Pedersena (*Charlotte Flindt Pedersen*),
Dānijas Ārpolitikas biedrības direktore

Starptautiskās tiesības un nacionālo un etnisko minoritāšu aizsardzības sistēma

Pirmais pasaules karš un Krievijas revolūcija ir starp aizvadītā gadsimta ievērojamākajiem ģeopolitiskajiem notikumiem. Lielās, multinacionālās impērijas – Osmaņu impērija, Austroungārijas impērija un Krievijas impērija – sabruka un sadalījās, bet uz to drupām radās jaunas valstis un pārvaldes modeļi. Tas lielā mērā veidoja ģeopolitisko kontekstu, kurā dzima pirmā Latvijas Republika.

Latvijas ģeopolitiskais izvietojums pa vidu starp Padomju Krieviju un Vāciju, kā arī izeja uz Baltijas jūru nodrošināja Latvijai tilta lomu un lielāku ietekmi nekā varētu gaidīt, ņemot vērā tikai tās iedzīvotāju skaitu un teritoriālo izmēru. Pēc Pirmā pasaules kara Latvijas nacionālā drošība bija atkarīga no varas samēra starp Vāciju, Poliju un Padomju Krieviju – kaimiņvalstīm, kuru tautiešu grupas arī dzīvoja Latvijā.

Viens no nozīmīgiem politiskajiem jautājumiem, kas izvirzījās jaunajā Eiropas izkārtojumā un kas bija aktuāls arī Latvijai, bija jautājums par attiecībām starp dažādām tautībām un etniskām grupām valstu iekšienē un pāri valstu robežām, kā arī par attiecībām starp sabiedrības vairākuma un mazākuma grupām, un šiem jautājumiem bija ievērojama loma starpvalstu attiecībās un jaunās politiskās kārtības veidošanā. Šī tēma bija daudzu jaunizveidoto valstu aktuālajā politiskajā dienaskārtībā. Tādēļ pēckara periodā bija nepieciešams atrast piemērotu pielāgojumu pasaules politiskajā un tiesiskajā izkārtojumā.

Jautājums par nacionālajām un etniskajām minoritātēm tika uzlūkots kā potenciāls drauds drošībai un jaunizveidoto demokrātisko valstu iekšpolitiskajai stabilitātei. Starptautiskā sabiedrība tiecās risināt šo jautājumu Tautu Savienības kontekstā, kas izvirzīja prasību valstīm oficiāli apliecināt apņemšanos respektēt mazākumtautību tiesības, par ko pretī tiktu sniegta jauno dalībvalstu atzišana.

Līguma pamatuzstādījums bija skaidrs: tiks atzīta valsts teritoriālā suverenitāte (vai cita veida politiskā autoritāte), taču valsts no savas puses apņemas ievērot noteiktas etnisko minoritāšu tiesības un/vai piekrist uzņemties saistības garantēt noteikta veida attieksmi (piemēram, nediskriminēt) pret mazākumtautībām piederošiem iedzīvotājiem.

Pēckara perioda starptautiskajās tiesībās dominējošā metode bija sistēma, kas balstījās atsevišķās individuālās lietās, nevis vispārējos principos, ko varētu piemērot attiecībā uz etniskajām minoritātēm visās valstīs.

Pastāvošās normas minoritāšu aizsardzībai garantēja mazākumtautībām piederošo personu dzīvības un pilsonisko brīvību aizsardzību un nediskriminēšanu. Etniskām minoritātēm piederošām personām tika piešķirtas tiesības ieņemt amatus valsts pārvaldē un izmantot dzimto valodu privātajā un sabiedriskajā dzīvē, kā arī tika garantēta kultūru autonomija. Valstīm bija uzlikts par pienākumu atbalstīt mazākumtautību skolas un kultūras iestādes.

Nesen izveidotā Tautu Savienība jeb Nāciju līga, tagadējās ANO priekštece, uzņēmās šo saistību garantu un uzrauga lomu, kā arī pamazām izstrādāja un ieviesa procedūras konkrētu noteikumu ieviešanai un ievērošanai. Šo procedūru pamatā bija: 1) tiesības etniskām minoritātēm iesniegt peticijas pa tiešo Tautu Savienībai, 2) minoritāšu komitejām jārisina minoritāšu jautājumi pārrunu ceļā. Tautu Savienībai un Pastāvīgajai Starptautiskajai tiesai bija jurisdikcija izskatīt mazākumtautības skarošas lietas saskaņā ar standartu procedūru. Tautu Savienībā minoritāšu tiesību aizsardzības nolūkā tika izveidota minoritāšu sekcija Spānijas diplomāta P. De Askarata vadībā.

Parīzes miera konferences laikā 1919. – 1920. g. tika izveidota jauna sistēma etnisko minoritāšu aizsardzībai jaunajās valstīs, kas radās Pirmā pasaules kara laikā sabrukušo impēriju vietā. Notika mēģinājumi novilkt robežas saskaņā ar tautu pašnoteikšanās principu, taču tas netika attiecināts uz vācu minoritātēm apgabalos, no kuriem Vācija pēc kara bija spiesta atteikties. Tādēļ tieši Vācija bija visvairāk norūpējusies par savu tautiešu stāvokli Latvijā, Lietuvā, Igaunijā, Polijā un Čehoslovākijā, īpaši ņemot vērā, kā Polija bija kara laika izturējusies pret savā teritorijā mītošo ebreju minoritāti. Daži konkrēti lēmumi tika pieņemti arī, lai aizsargātu Eiropas valstu rasu un reliģisko minoritāšu grupas. Taču valda uzskats, ka lielvaras vairāk vai mazāk parūpējās, lai šie noteikumi uz viņām pašām un viņu minoritātēm neattiektos. Jaunie standarti nebija universāli, bet attiecās tikai uz jaunizveidotajām valstīm.

Nedz Latvija, nedz arī Lietuva vai Igaunija nebija starp valstīm, kas noslēdza Versaļas līgumu, kā arī tās nebija pateicību parādā lielvalstīm par savu suverēnu valstu statusu vai teritoriālo konfigurāciju.

Taču, lai varētu iestāties Tautu Savienībā, Latvijai, Lietuvai un Igaunijai kā dalības priekšnoteikums tika izvirzīta prasība uzņemties zināmas saistības mazākumtautību aizsardzības jomā.

Pirmās Latvijas Republikas laikā valsts iedzīvotāju etniskais sastāvs bija nevienlīdzīgs. Nelatvieši veidoja apmēram 25 % no visiem iedzīvotājiem, pastāvēja arī plaša reliģisko pārliecību dažādība un ievērojamas sociālās atšķirības. Lielākās etnisko minoritāšu grupas veidoja cilvēki, kas agrāk bija piederējuši pie vairākuma kultūras, bet kam tagad piepīši nācās pielāgoties un pierast pie atrašanās minoritātes statusā: tā tas bija krieviem, vāciešiem un poļiem. Jaunizveidotās Latvijas Republikas iedzīvotāji bija pārcietuši sešus ilgus nepārtrauktu karu gadus: vispirms Pirmo pasaules karu, cīņu starp boļševikiem un baltgvardiem, un visbeidzot Latvijas Brīvības cīņas. Kara gadī bija sagrāvuši ekonomiku un aizdzinuši bēgļu gaitās ap 800 000 cilvēku. Šādā grūtā situācijā Latvijas politiķi 1919. gadā sāka būvēt Latvijas Republiku kā neatkarīgu suverēnu valsti, un dalība Tautu Savienībā tika uzliukota par nozīmīgu faktoru neatkarības nostiprināšanā. Līdz ar to būtisks bija arī jautājums par starptautiskajām saistībām minoritāšu aizsardzības jomā un kā tās līdzsvarot ar nule izcīnītā valstiskuma nostiprināšanu.

Latvijas virzība uz uzņemšanu Tautu Savienībā

Igaunija, Latvija un Lietuva bija starp jaunajām valstīm, kas visdedzīgāk tiecās uz iestāšanos Tautu Savienībā jeb Nāciju līgā un aktīvi cīnījās par uzņemšanu veselus divus gadus. Dalībvalsts statuss Tautu Savienībā nozīmētu galīgo apliecinājumu valstu neatkarībai un saskaņā ar Tautu Savienības Statūtu 10. pantu garantētu tām aizsardzību pret ārēja agresora uzbrukumu. Mazai valstij dalība Tautu Savienībā bija liels ieguvums. Pirmkārt jau tas deva iespēju mazas valsts pārstāvjiem tikties ar lielvalstu pārstāvjiem nedaudz vairāk kā līdzīgs ar līdzīgu. Tautu Savienības pilnsapulces laikā mazo valstu delegācijas varēja nostāties visu citu delegātu priekšā un tapt uzklausītas no lielvalstu pārstāvju puses. Žēnēvā tās guva līdztiesīgu pieeju pasaules presei, un it īpaši Latvijai, Lietuvai un Igaunijas gadījumā – arī iespēju darboties starptautiskajā politikā, tādējādi apliecinot un nostiprinot pilntiesīgas neatkarīgas valsts statusu.

Saprotams, ka lielvalstīm bija pēdējais vārds tajos jautājumos, kas viņu ieskatā skāra tām būtiskas intereses, taču mazajām valstīm tomēr bija iespēja

pedalīties debatēs un pielāgot lēmumus, ko lielvalstis gatavojās pieņemt, tāpat mazās valstis varēja virzīt publiskas diskusijas, kas sniedza tām priekšrocības taktiskā ziņā.

Diemžēl Latvijas, Lietuvas un Igaunijas pieteikumi dalībai Tautu Savienībā pirmajā piegāijēnā tika noraidīti. Tas saistīts ar šo valstu toreizējo statusu kā jaunizveidotām neatkarīgām valstīm, kas nesen atdalījušās no Krievijas impērijas un kuru nākotne vēl joprojām bija neskaidra. Krieviju neuzņēma Tautu Savienībā dēļ boļševiku revolūcijas. Dalībvalsts statusu PSRS ieguva tikai 1934. gadā. Tautu Savienība cariskās Krievijas intereses vērtēja augstāk par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas uzņemšanu savienībā, kaut gan vairākums dalībvalstu bija pret to pozitīvi noskaņotas. Rita Putins Pītersa, vecākā lektore Bostonas universitātē (ASV) un Deivisa Eirāzijas un Krievijas pētījumu centra līdzstrādniece, uzskata, ka viens no iemesliem šim sākotnējam atraidījumam, kas neļāva valstīm uzreiz iestāties Tautu Savienībā, bija šāds: "Baltijas valstis bija nedrošas pret reabsorbciju Krievijā, kamēr katrai Tautu Savienības dalībvalstij, saskaņā ar Statūtu 10. pantu, bija pienākums atbalstīt citu dalībvalsti ārējas agresijas gadījumā pret šo dalībvalsti." Citiem vārdiem sakot, Latvijai, Lietuvai un Igaunijai vajadzēja spēt pastāvēt pašām par sevi tik ilgi, kamēr tās nepierādīs, ka tām nav vajadzīgs citu valstu atbalsts – kas, jāsaka, izskatās pēc mazliet sagrozīta domu gāijena. Kā raksta Rita Putina Pītersa, svarīga bija pirmkārt un galvenokārt Krievijas nākotne. Kaut gan ASV nebija Tautu Savienības locekle, pie katra no Baltijas valstu iesniegumiem iestātai šajā organizācijā bija pievienots ASV pārstāvniecības Memorands, kur rakstīts:

"Savienotās valstis vadās no pārliecības, ka atjaunota, brīva un vienota Krievija reiz atkal ieņems vadošu lomu pasaulē... līdz tam laikam Savienotās Valstis uzskata, ka draudzība un gods mums prasa saudzīgi aizsargāt Krievijas intereses un, ciktāl tas iespējams, pašlaik atturēties no visiem lēmumiem, kas tai ir vitāli svarīgi, it īpaši saistībā ar tās suverenitāti pār bijušās Krievijas Impērijas teritorijām." (Pazīstams arī kā Kolbija Nota, kas definēja ASV ārpolitiku Krievijas jautājumā un ko bija formulējis Breinbridžs Kolbijs, ASV prezidenta Vilsona pēdējais valsts sekretārs.)

Taču gāja laiks un kļuva arvien skaidrāks, ka cariskā jeb ne-boļševistiskā Krievija vairs neatdzims un pie varas Krievijā paliks boļševiku valdība, tādēļ Latvijas, Lietuvas un Igaunijas legimitāte kā neatkarīgām, suverēnām valstīm vismaz pagaidām netiks apstrīdēta. Kad pienāca 1921. gads, Tautu

Savienība bija nobriedusi uzņemt Baltijas valstis savā sastāvā.

Tikmēr ebreju minoritāte Lietuvā un baltvācu minoritāte Latvijā bija izmantojušas piešķirtās tiesības iesniegt peticijas Tautu Savienībā un apgalvojušas, ka tiekot vai varētu tikt pārkāptas atsevišķas mazākumtautību tiesības.

Tādēļ pirms Igaunijai, Latvijai un Lietuvai tika piešķirts dalībvalstu statuss Tautu Savienībā, tām 1921. gada 22. septembrī tika piedāvāts parakstīt identiskas deklarācijas. Parakstot deklarāciju, valstis piekristu ievērot Tautu Savienības 1920. gada 15. decembra Rezolūcijas nosacījumus un pārrunu ceļā atsevišķi vienoties ar Tautu Savienību par šo nosacījumu piemērošanas apmēru un detaļām attiecībā uz saistībām minoritāšu aizsardzības jomā.

Igaunijas un Latvijas valdības uzskatīja, ka viņu valstīm nav ticis tiešs labums no Versaļā parakstītajiem miera līgumiem pēc Pirmā pasaules kara, tādēļ viņu ieskatā uz šīm valstīm nebūtu attiecināmas saistības savā teritorijā garantēt mazākumtautību tiesības. Abas valdības uzskatīja, ka pietiktu, ja tās Tautu Savienībai oficiāli apliecinātu, ka tās jau konstitucionālā ceļā ieviesušas relevantas minoritāšu aizsardzības garantijas, kas ticis uzskatīts par pietiekamu agrāk Somijas gadījumā.

Abas valstis neredzot iemeslu, kādēļ prasības garantēt mazākumtautību tiesības vienādā mērā netiekot attiecinātas uz visām Tautu Savienības dalībvalstīm. Tādējādi valstis tiekot sadalītas divu veidu dalībvalstīs: pirmās šķiras dalībvalstis bez starptautiskām saistībām un otršķirīgās dalībvalstis ar starptautiskām saistībām minoritāšu aizsardzības jomā.

Igaunija un Latvija uzsvēra, ka tās labprāt vēloties atzīt mazākumtautību tiesības un uzņemties starptautiskas saistības tās aizsargāt savas valsts teritorijā pie nosacījuma, ka šīs būtu universālas saistības, t.i. tiktu attiecinātas uz visām Tautu Savienības dalībvalstīm.

Tautu Savienība no savas puses piedāvāja Igaunijai un Latvijai parakstīšanai minoritāšu aizsardzības deklarācijas, kas bija identiskas ar Lietuvai piedāvāto deklarācijas projektu, izņemot divas rindkopas par ebreju minoritāti, kas bija svītrotas no Igaunijai piedāvātās parakstāmās versijas. Nedz Igaunija, nedz Latvija nebija gatavas uzreiz piekrist šādiem tālejošiem nacionālās suverenitātes ierobežojumiem. Abas valstis izvērša garu pārrunu procesu ar Tautu Savienību, kas ilga gandrīz divus gadus.

Pārrunu gaitā Igaunijas un Latvijas puses iesniedza Tautu Savienībai materiālus un plašu informāciju par mazākumtautību stāvokli, taču kā viena, tā otra valsts atteicās parakstīt piedāvāto Deklarāciju.

Šīs atturēšanās iemesls lielā mērā nebija par saturu, bet gan par garantiju saistībām un ko tas varētu nozīmēt. Jau tolaik šo valstu likumdošanā un konstitūcijās bija paredzētas plašākas mazākumtautību tiesību garantijas nekā Tautu Savienības piedāvātajā minoritāšu režīmā. Lai arī Latvijas Satversmes Sapulce nebija pieņēmusi īpašus likumu pantus par pilsoņu tiesībām un brīvībām, kur būtu konkrēti minētas arī mazākumtautības, šīs pašas garantijas bija paredzētas vairākos citos likumos.

Īpaši atzīmējams šajā kontekstā būtu Latvijas jau pieņemtais Skolu autonomijas likums, kas ļāva mazākumtautībām izveidot īpašas padomes ar pilnām tiesībām noteikt, kādas skolas būtu izveidojamas un kā izlietojams to budžets. Bez tam 1922. gada 17. martā Igaunija, Somija, Latvija un Polija noslēdza starpvalstu vienošanos, kur ietilpa arī pants par apņemšanos ievērot un aizsargāt katras valsts teritorijā mītošo mazākumtautu tiesības. 1921. gada 14. maijā līdzīgu vienošanos savā starpā jau bija noslēgušas Latvija un Lietuva.

1923. gada sākumā Tautu Savienības Padome panāca kompromisu ar Latviju par formulējumiem Latvijas saistību deklarācijā. Un 1923. gada 7. jūlijā Latvijas pārstāvis Tautu Savienībā izsludināja deklarāciju, kur Latvija oficiāli piekrita Tautu Savienības minoritāšu aizsardzības režīmam jaunajās valstīs, taču ar dažām modifikācijām. No deklarācijas teksta bija svītrotas tādas frāzes kā "starptautiski svarīgas saistības" un "ka tās uzskatāmas par valsts pamatlikumiem". Tāpat Latvija, cik iespējams, izvairījās no formulējumiem, ar kuriem varētu pamatot citu valstu fizisku iejaukšanos. No savas puses Latvija deklarēja gatavību ziņot par nacionālo minoritāšu stāvokli savā valstī.

Kā minēts iepriekš, kamēr Tautu Savienībā tika izskatīts Latvijas pieteikums dalībai šajā organizācijā, mazākumtautību pārstāvji iesūtīja vairākas sūdzības attiecībā uz savu situāciju. Dažas dienas pirms Latvijas uzņemšanas Apvienotā Ebreju komiteja centās vērst uzmanību uz mazākumtautību vispārējo stāvokli Latvijā. 1921. gada februārī barons Alfons Heikings iesniedza Tautu Savienībai kolektīvo sūdzību no baltvācu zemes īpašniekiem Igaunijā un Latvijā, kur cita starpā lūdzta Tautu Savienību izveidot īpašu komisiju minoritāšu jautājumos.

Pēc tam, kad Tautu Savienība bija apstiprinājusi Latvijas deklarāciju par mazākumtautību aizsardzību, no ebreju organizāciju puses vairāk sūdzību nesekoja. Taču vēl vienu petīciju iesniedza vācu minoritātes pārstāvji, kas sūdzējās par baltvācu muižniekiem konfiscētajiem zemes īpašumiem un jautāja, vai viņiem varētu pienākties kādas kompensācijas. Visās trīs valstīs zemes reformas galvenokārt skāra mazākumtautību iedzīvotājus. Taču visvairāk jau baltvācu baronus Igaunijā un Latvijā, kā arī Lietuvas pusēs. Vācu zemes īpašnieki mēģināja apturēt reformas gaitu, vērstoties pēc palīdzības pie starptautiskās sabiedrības.

1925. gada aprīlī vācu zemes īpašnieki iesniedza Tautu Savienībai vēl vienu sūdzību sakarā ar jauna likuma pieņemšanu, kur pasludināts, ka par konfiscētajiem zemes īpašumiem nekādas kompensācijas bijušajiem īpašniekiem nepienāksies. Sūdzībā tika apgalvots, ka 1924. gada aprīļa likums esot pretrunā ar Latvijas Satversmi un ka viņu īpašumi tikuši konfiscēti tādēļ, ka viņi pieder pie noteiktas etniskās minoritātes. Būtībā sūdzības iesniedzēji apsūdzēja Latvijas valdību, ka tā pārkāpj principu par visu cilvēku vienlīdzību likuma priekšā, ko tā iepriekš savā deklarācijā Tautu Savienībai apņēmusies ievērot.

Latvijas valdība atbildēja uz šo sūdzību, iesniedzot visu pieņemto likumu un noslēgto starpvalstu vienošanos tekstus saistībā ar mazākumtautību tiesību aizsardzību. Tika iesniegts arī garš skaidrojums par to, kā vācieši savulaik kolonizējuši Latviju. Latvijas valdība apgalvoja, ka Zemes reforma esot nepieciešama, lai nodrošinātu iekšpolitisko stabilitāti, jo asā neapmierinātība zemnieku vidū citādi varētu veicināt ārvalstu intervenci un apdraudēt starptautisko mieru reģionā, kā arī tika apliecināts, ka reforma vienādā mērā attiecoties uz visiem lielajiem zemes īpašniekiem.

Arī no Vācijas puses nesekoja papildus atbalsts iesniegtajai sūdzībai. Gustavs Stresemans, Vācijas pārstāvis Tautu Savienībā vai nu nevarēja vai nevēlējās iejaukties, lai sniegtu palīdzību baltvācu zemes īpašniekiem.

Tautu Savienības Padome sūdzību noraidīja, pamatojot ar to, ka Zemes reforma bijusi nepieciešama, lai nodrošinātu sociālo stabilitāti Latvijā. Taču fakts vien, ka padome lēma neturpināt šīs sūdzības izskatīšanu, nenozīmē, ka šajā ziņā viss būtu bijis vislabākajā kārtībā. Nevar noliegt, ka zemes reforma Latvijā tika īstenota diskriminējošā veidā.

Tautu Savienības nacionālo minoritāšu sekcijas direktors P. De Askarats vēlāk komentēja: "Zemes reformas likumu teksti un ieviešanas veids ir tipiski piemēri tam, kādas ir likumdošanas normas, kas vērstas tiešā veidā uz vienu vai vairākām mazākumtautību grupām un līdz ar to ir pretrunā ar minoritāšu vienošanās normās definētajām saistībām par vienlīdzību likumdošanas jomā." Tomēr tālāk savā komentārā viņš secina, ka neesot ne mazāko šaubu par to, ka šādas reformas bija vajadzīgas, lai panākto ekonomisku un sociālu stabilizāciju valstī.

Latvija saistīja lielas cerības ar savu dalību Tautu Savienībā. Cerības, ka Tautu Savienība spēs nodrošināt stabilitāti lielvaru vidū. Valdība arī kļūdains pieņēmums, ka dalībvalsts statuss nodrošinās to, ka lielvaras nāks palīgā, ja radīsies draudi zaudēt valstisko neatkarību. Tomēr lai kā arī nebūtu, ir daudz vērtīga, ko mācīties no šī posma Latvijas vēsturē: gan attiecībā uz mazākumtautību tiesību aizsardzību, gan saistībā ar iespējām un priekšrocībām, ko nelielām valstīm paver dalība starptautiskās organizācijās.

Literatūra:

Rita Putins Peters: *Baltic State Diplomacy and the League of Nation's Minorities System*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia, 1987 ("Baltijas valstu diplomātija un Tautu Savienības minoritāšu sistēma")

Danilo Türk: *Minoritetsbeskyttelse og menneskerettigheder. Minoriteter - Østeuropas nye virkelighed*. Red: Helen Krag og Carsten Pape Svantevit 1990 ("Mazākumtautību aizsardzība un cilvēktiesības. Mazākumtautības - Eiropas jaunā realitāte")

P. De Azcarate: *League of Nations and National Minorities: An Experiment* Hardcover – January 1, 1945 ("Tautu Savienība un nacionālās minoritātes: Eksperiments")

John Hiden and Alexander Loit: *The Baltic in International Relations Between the two World wars*. 1986 Acta Universitatis Stockholmiensis Studia baltica Stockholmiensia ("Baltijas valstu starptautiskās attiecības starpkaru periodā")

Tatjana Feigmane: *Russkaja Sjkola v Latvii: 1919-1940*. Daugava, nr.3, 1993, ("Krievu skolas Latvijā")

Hiden, John and Salmon, Patrick: "The Baltic Nations and Europe. Estonia, Latvia and Lithuania in the Twentieth Century". Longman, Essex, 1991 ("Baltijas valstis un Eiropa. Igaunija, Latvija un Lietuva XX gadsimtā")

Dānijas vēstniecība

Pils iela 11, Rīga, LV 1863
Tel +371 67226210

rixamb@um.dk
letland.um.dk

Dānijas Kultūras institūts Igaunijā, Latvijā un Lietuvā

Mūkusalas iela 3, telpa 625, Rīga, LV-1048
Tel +371 67288221

elina@danishculture.com
dki.lv